

USVES

Uluslararası Sosyal Bilimler
ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu

*International Symposium on Social Sciences
and Educational Sciences*

2021
10-11 NİSAN

TAM METİN KİTABI

CONFERENCE PROCEEDINGS

ÇEVİRİMİÇİ
ONLINE

www.usves.com.tr

**Uluslararası Sosyal Bilimler
ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu**

*International Symposium on Social Sciences
and Educational Sciences*

3. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER VE EĞİTİM BİLİMLERİ SEMPOZYUMU (USVES) TAM METİN KİTABI

ISBN: 978-625-7813-79-2

Yayın Editörü

Muhammet ÖZCAN

Kapak Tasarımı

Bülent Polat

Erişime Açıldığı Tarih

24.05.2021

Asos Yayınevi

1.baskı

Adres: Çaydaçıra Mah. Hacı Ömer Bilginoğlu Cad. No: 67/2-4/MERKEZ/ELAZIĞ

Telefon: 0532 643 75 23

Mail Adresi: asos@asosyayinlari.com

Web: www.asosyayinlari.com

[Instagram: https://www.instagram.com/asosyayinevi/](https://www.instagram.com/asosyayinevi/)

[Facebook: https://www.facebook.com/asosyayinevi/](https://www.facebook.com/asosyayinevi/)

[Twitter: https://twitter.com/Asosyayinevi](https://twitter.com/Asosyayinevi)

I

Uluslararası Sosyal Bilimler
ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu

International Symposium on Social Sciences
and Educational Sciences

SON DEVİR OSMANLI ULEMASINDAN KASTAMONU'LU AHMET MÂHİR EFENDİ VE “EL-FÂTİHA Fİ TEFSİRİ'L-FÂTİHA” İSİMLİ ESERİ

Faruk GÖRGÜLÜ¹

Öz

İnsanlığa hidayet rehberi olarak gönderilen Kur'ân-ı Kerim'i anlama ve yorumlama çabaları indirilişinden günümüze kadar durmaksızın devam etmiştir. Hz. Peygamber'le başlayan bu süreç, sahâbe, tâbiun ve diğer İslam bilginleriyle gelişerek sürdürülmüş, Kur'an'ın rehberliğinde bir dünya oluşturma düşüncesinin, müminlerin duygu ve inanç dünyalarında hep ayrı bir yeri olmuştur. Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması çabasının ürünü olarak tefsir ilmi vücud bulmuş ilk dönemlerden itibaren müstakil tefsir kitapları yazılmış, böylece Kur'an'ın anlam dünyası ile muhatapları arasındaki bağlar sürekli canlı tutulmaya çalışılmıştır. Kur'an tefsirinden öncelikle Fâtiha'dan Nas suresine kadar Kitab'ın tamamının açıklanması anlaşılrsa da literatürde belli sure ve ayetlerin tefsirine hasredilen müstakil çalışmalar da bulunmaktadır. Bu bağlamda Fâtiha, en fazla tefsiri yapılan surelerin başında gelmektedir. Fâtiha suresi üzerine yapılan çalışmalardan birisi son dönem Osmanlı âlimlerinden olan, özellikle tasavvufi kişiliğiyle ön plana çıkan aynı zamanda İbn Atâullah el-İskenderî'nin *el-Hikem'ül-Atâiyye*'sinin şarihlerinden Kastamonu'lu Ahmet Mahir Efendi'nin Osmanlıca olarak kaleme aldığı *el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha* isimli telifidir. Ahmet Mâhir Efendi'nin Dârü'l-Fünûn-i Osmanî'de tefsir muallimliği yaptığı sırada hazırlamış olduğu tefsir dersi notlarından oluşan sonra da kitap haline getirilen bu eser, 1912 yılında İstanbul'daki Hukuk Matbaasında basılmıştır. Eserin girişinde Kur'an'ın nüzülü, yazıya geçirilmesi, toplanması, nâsih ve mensuh gibi tefsir ilmine dair özlü bilgilere yer verilmiş ve daha sonra surenin tefsiri yapılmıştır. Eserde ayetlerin tefsiri yapılırken kelime tahlillerine girilmiş, yer yer tasavvufi izahlara yer verilmiş, ayrıca ortaya konulan görüşler Arap şiiriyle desteklenmeye çalışılmıştır. Ahmet Mahir Efendi'nin yazmış olduğu bu kısa ve özlü Fâtiha tefsiri onun tasavvuf ilminin yanında Kur'an ilimlerine de vukûfiyetini göstermektedir. Bu çalışmamızda, bir Osmanlı âlimi olarak Ahmet Mahir Efendinin hayatını kısaca ele aldıktan sonra, onun *el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha* isimli eserindeki metodunu ve tefsirinin özelliklerini incelemeye çalıştık. Bu çerçevede öncelikle eserin girişinde yer verdiği Kur'an ve tefsir ilmine dair bilgileri ele alıp böylece onun Kur'an hakkındaki düşüncelerini ortaya koyduk. Ardından söz konusu eseri tanıtmaya gayret ettik.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Tefsir, Fâtiha Suresi, Ahmet Mâhir Efendi, el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha.

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm, Allah Teâla tarafından tüm insanlığa hidayet rehberi ve kurtuluş reçetesi olarak gönderilmiş olan son ilahi kitaptır. Bu kitap anlaşılacak ve hayata yansıtılmak için

¹ Dr. Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı, faruk.gorgulu@diyanet.gov.tr, Orcid: 0000-0002-1826-2426.

**Uluslararası Sosyal Bilimler
ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu**

*International Symposium on Social Sciences
and Educational Sciences*

vahyedilmiştir. Zira bizatihi Kur'an, kendisi üzerinde düşünülmesi ve anlaşılması hususunda ısrarla durmaktadır. (Bk. Sâd, 38/29; Muhammed, 47/24).

Kur'an söz konusu olunca akla ilk gelen ilmî disiplin hiç şüphesiz tefsirdir. Konusu, Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanması olan tefsir ilmi, (Zerkeşi, 1988: 1, 27) insan tefekkürü geliştikçe ve olaylar artıp çeşitlendikçe yeni unsurları da bünyesine katarak genişlemiş, bu alanda zaman içerisinde farklı tefsir anlayış ve metotları sergilenmiştir. Kur'ân-ı Kerîm, başta onun ilk mübelliğ ve müfessiri Hz. Peygamber olmak üzere İslam'ın ilk nesli sahabe ve ondan sonra bu alanda çaba ve gayret sarf eden pek çok âlim tarafından tefsir edilmiştir. (Zerkeşi, 1988: 2, 174-176; Zehebî, 1976: 1, 32-36). Kur'an'ın nüzülüyle başlayan tefsir çalışmaları günümüze kadar gelişerek devam etmiştir. Bu çerçevede her çağın anlayışına göre farklı şekilde tefsire dair pek çok eser ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla toplumsal değişim ve anlayışlara göre rivayet, dirayet, ilmî, fikhî, iş'ari, içtimai (sosyolojik), mezhebî vb. çok farklı tefsir tarzları meydana gelmiştir. (Zehebî, 1976: 1, 135, 183, 309, 401; Zürkâni, 1996: 2, 66-67; Cerrahoğlu, 1971: 224) Bu tasnif, Kur'an'ı tefsir eden müellifin izlemiş olduğu usul ve yönteme ve ağırlıklı olarak ele aldığı konulara göre belirlenmiştir.

Tarihi süreç içerisinde kimi müfessirler Kur'an'ı baştan sona tefsir ederken bir kısmı da farklı düşüncelerle Kur'an'ın bir kısmını ya da bir suresini hatta bir ayetini tefsir ederek onun anlaşılması ve yorumlanması hususunda gayret göstermişlerdir. Tefsir için tercih edilen sureler çoğunlukla başta Fâtiha suresi olmak üzere, Yâsin, Lokman, Kehf, En'am, Yûsuf, Fetih, Mülk, Nebe', Alak, Kadir, Asr, Kevser, Nasr, İhlas sureleridir. (Abay, 1999: 250-299; Demir, 2006: 79-506; Maden, 2011: 241-272).

Tefsir tarihi incelendiğinde özellikle 12. yüzyıldan sonra Kur'an'ın tamamı değil de sırf bir veya birkaç suresini tefsir etme geleneğinin başladığı görülür. Bunun pek çok nedeninin olduğunu söylemek mümkündür. Daha önceki dönemlerde Kur'an'ın bütününe içine alan tefsirlerin yazılmış olması, yeniden baştan sona bir tefsire ihtiyaç duyulmaması, müellifin daha özel bir mevzuya işaret etmek düşüncesiyle mesajını kısa sure tefsirinin üzerinden vermek istemesi temel nedenler olarak söylenebilir. Bunun yanında ilgili surenin önemi ve faziletine dair Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisler de bunda önemli bir rol oynamıştır. Ayrıca Kur'an'ı baştan sona tefsir etme imkân, zaman ve gücüne sahip olunamasa da, hiç olmazsa belirli sureleri tefsir etmek suretiyle ona hizmet etme arzu ve düşüncesi de müstakil sure tefsirinde etkili olmuştur.

Milletimiz, Müslüman oldukları ilk günlerden itibaren her alanda telif etmiş oldukları muhalled eserlerle İslam dinine hizmet etme gayretinde olmuşlardır. Anadolu Selçuklu döneminde başlayan bu süreç bilhassa Osmanlı dönemiyle büyük bir ivme kazanmış ve gelişerek günümüze kadar devam etmiştir. Diğer İslami ilimlerin yanında tefsir yazma çabaları da Osmanlı'da çok revaç bulmuştur. Ancak bu dönemdeki tefsir çalışmaları incelendiğinde bunların arasında Kur'an'ın tamamını içine alan tefsirlerin azlığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte bu süreçte daha çok sure ve ayet tefsirlerine ağırlık verilmiş ya da daha önce yazılan tefsirlere haşiye veya şerh yapma cihetine gidilmiştir. (Demir, 2006: 165-319; Abay, 1999: 258-299; Maden, 2019: 560-561) Bu nedenle Osmanlı dönemi, sure tefsirleri açısından oldukça zengin bir koleksiyona sahiptir. Bunların arasında Fâtiha suresiyle ilgili yapılan tefsir çalışmaları azımsanmayacak derecededir. Bu geleneğin önceki dönemlerde de varlığı bilinmektedir. (Demir, 1987: 1-160; Maden, 2019: 559)

Kur'an-ı Kerim'deki 114 sureden Mushaf tertibi itibariyle ilk sırada yer alan ve bir bütün olarak inen ilk sure olan Fâtiha'nın her namazda okunması, muhtevasının öz olarak Kur'an'ın

ruhunu ve İslam'ın temel mesajını içermesi, “*Ümmü'l-Kitap*” olarak isimlendirilmesi, (Râzî, 1420: 1, 156-159) faziletiyle ilgili Hz. Peygamber'den nakledilen rivayetler (Buhari, 2001: Tefsir, 1; Müslim, (ty): Salat, 38; Ahmed b. Hanbel, 1995: 5, 114) ayrıca Fâtiha suresi olmadan hiçbir namaz sahih olmaz” (Buhari, 2001: Ezan, 95; Müslim, (ty.): Salat, 11) anlamındaki hadis ve daha pek çok sebepten ötürü bu surenin müstakil olarak tefsir edilmesine ayrı bir önem verilmiştir. Dolayısıyla tefsir yazmak isteyen pek çok âlim, mutasavvıf ve müellifin en fazla ilgi duyduğu surelerden biri Fâtiha suresi olmuştur. Bu nedenle asırlar boyunca farklı tefsir anlayış ve yöntemleriyle Fâtiha suresi hakkında yorumlar yapılmış, bu alanda pek çok müstakil çalışma ortaya konulmuştur.

Bu çerçevede telif edilen; Abdülkâhir b. Abdurrahman el-Cürcânî'nin (ö. 474/1081) *Tefsiru Fâtihati'l-Kitab*, Fahrüddin er-Razî'nin (ö. 606/1209) *Tefsiru'l-Fâtiha*, Sadrüddin el-Konevî'nin (ö. 673/1274) *Tefsiru'l-Fâtiha: İ'cazû'l-Beyan fi Tefsiri Ümmi'l-Kur'an*, Yâfiî'nin (ö. 768/1367) *el-Envârü'l-lâ'ihâ fi esrâri'l-Fâtiha*, Şemsüddin Muhammed b. Hamza b. Muhammed el-Fenari'nin (ö. 834/1351) *Aynü'l-A'yan fi Tefsiri'l-Kur'an*, Molla Hüsrev'in (ö: 885/1480) *Risâfile fi esrâri'l-Fâtiha*, Celâleddin ed-Devvânî'nin (ö.908/1502) *Tefsirü'l-Fâtiha* (Çiçek & Yılmaz. 2018: 1-22), Celâlüddin es-Suyûtî'nin (ö. 911/1505) *Tefsiru'l-Fâtiha*, İsmail b. Ahmed el-Ankaravi'nin (ö. 1038/1628) *Tefsiru'l-Fâtiha (Fütühat-ı Ayniye)*, Gazzîzâde Abdüllatif Efendi'nin (ö. 1247/1832) *Fütühâtü Kenzi'l-Kur'ân* isimli eserleri bu konuda yapılmış müstakil Fâtiha suresi tefsirlerine bir örnektir. (Kâtip Çelebi, 1941: 454-456; Demir, 1987: 1-156; Abay, 1999: 249-298; Maden, 2019:561-564)

Osmanlı'nın son dönemlerinde telif edilen Fâtiha tefsirlerinden biri de Kastamonu'lu Ahmet Mahir Efendi'nin “*el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha*” isimli eseridir. O, Dârü'l-Fünûn ve Medresetü'l-Vâizin'de tefsir dersleri verirken oluşturmuş olduğu ders notlarını bir araya getirerek müstakil bir Fâtiha tefsiri neşretmiş, bu yolla Osmanlı döneminde telif edilen Fâtiha tefsiri yazma kervanına o da katılmıştır. Biz bu tebliğimizde önce Ahmet Mahir Efendi'nin kısaca hayatını, eserlerini, ilmi ve tasavvufi kişiliğini ele alacağız. Daha sonra da “*el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha*” isimli risalesini muhteva, yöntem, kaynaklar açısından tanıtmaya çalışacağız.

1. AHMET MAHİR EFENDİ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. Hayatı

Ballıklızâde lakabıyla bilinen Ahmed Mâhir Efendi, Osmanlı'nın son devrinde Kastamonu'da yetişmiş âlim, mutasavvıf, edib, şair ve siyasetçi bir mütefekkindir. Ahmet Mahir Efendi, çevrede Ballıklıfendizâde lakabıyla bilinen ailenin bir ferdi olarak 1861 yılında Kastamonu'da dünyaya gelmiştir. Babası Ballıklızâde Seyyid Hafız Mehmed Said Efendi, dönemin Kastamonu Merkez Ticaret Mahkemesi reisi idi. Dedesi Hafız Mehmed Nureddin Efendi, annesi ise Cemile Hanım'dır. (Abdulkadiroğlu, 1989: 2, 98) Aile, Irak'tan Kastamonu'ya göç ederek şehre 25-30 km uzaklıkta bulunan Ballık köyüne yerleşmiş ve bu köye nispetle ailenin lakabı “Ballıkzade” olarak anılmaya başlamıştır. Aile bir süre sonra Kastamonu merkezde ikamet etmeye başlasa da bu lakapla anılmaya devam etmiştir. (Birinci, 2008: 271; Abul, 2020: 19, 20)

Ahmed Mâhir Efendi, ilmiye sınıfına mensup bir aileden gelmektedir. Bu nedenle baba ve dedesinin hafız olması, babasının mahkeme reisliği görevini yürütmesi sebebiyle temel eğitiminin aile içinde başladığı söylenebilir. Gençlik yıllarını ve tüm eğitim hayatını ilim, irfan ve tasavvufi açıdan son derece bereketli topraklar olan Kastamonu'da geçiren Ahmet Mahir Efendi, bu süreçte yörenin en değerli hocalarından dersler almıştır. (Abul, 2020: 19-22) Onun tasavvuf alanında

**Uluslararası Sosyal Bilimler
ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu**

*International Symposium on Social Sciences
and Educational Sciences*

kendisini iyi bir şekilde yetiştirmesinde Nakşibendi Tarikatı'nın Halidiyye kolunu Kastamonu'da kuran ve şehrin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Seyyid Ahmed Hicabî Efendi'nin büyük bir katkısı vardır. (Abdulkadiroğlu, 1989: 2, 98; Abul, 2020: 19, 22-24; Önemli, 1989: 308) Zira o, daha küçük bir çocuk iken Kırıkçeşme mahallesinde irşat hizmetlerinde bulunan Nakşibendî Halidî şeyhi Ahmed Siyahî Efendi'nin hizmetine girip onun eğitim ve terbiye usûlleriyle yetişmiş (Demircioğlu, 1957: 88), şeyhi vefatına yakın bir zamanda Ahmed Mâhir Efendi'de gördüğü kabiliyet üzerine; oğlu Hicabî Efendi'ye onunla özel olarak ilgilenmesi hususunda vasiyette bulunmuştur. Ahmed Siyahî Efendi'nin vefatından sonra Hicabî Efendi'nin terbiye ve eğitiminden geçen Ahmed Mâhir Efendi, daha mürşidinin sağlığında irşad vazifesiyle görevlendirilmiştir. (Demircioğlu, 1957: 88) Eğitimine devam ederken aynı zamanda Kâin Salih Paşa Camii'nin imam-hatiplik görevini yürütmüş, bu görevinin yanı sıra irşad hizmetinde Şeyhine yardımcı olmuş ve bu sebeple çeşitli seyahatler gerçekleştirmiştir. (Abdulkadiroğlu, 1989: 98) 1880 yılında bir süre Merdiye Medresesi'nde müderrislik görevi yapmıştır. 1882 yılında Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılmış olan Dâru'l-Kurra Medresesi ve kütüphanesinin yanına sonradan yaptırılan camide kurra hafızlar yetiştirmiştir. (Çiftçi, 1995: 247; Abul, 2020: 21-23) Ahmed Mâhir Efendi âlim bir zat olan şeyhi Ahmed Hicabî Efendi'den 1300/1882-83 yılında icazet almış ve kendisi de ders okutarak birçok talebe icazet vermiştir. (Abdulkadiroğlu, 1989: 98; Çiftçi, 1995: 247). Nakşibendî Hâlidî Tarikatı'nın Kastamonu'da şeyh Ahmed Siyahî Efendi ve oğlu şeyh Seyyid Ahmed Hicabî Efendi'den sonraki halifelerinden biri Ahmet Mahir Efendi'dir.

İlk memurluğuna 1882 yılında dönemin Kastamonu valisi Sırrı Paşa tarafından oluşturulmuş olan Encümen-i Maârif'te başlayan Ahmed Mâhir Efendi, yine aynı yıl İstinaf Mahkemesi Azalığına tayin olmuştur. Bu süreçte mahkemenin ceza dairesi reisliğine de zaman zaman vekâlet etmiştir. (Abdulkadiroğlu, 1989: 98) Bu görevinden 5 Nisan 1889'da fahri olarak Meclis-i İdare-i Vilâyet Azalığına getirilmesi üzerine ayrılmış olan Ahmet Mahir Efendi, bu sırada farklı görevleri de yerine getirmiş ve 1891 yılında tekrar İstinaf mahkemesi üyeliğine geri dönmüştür. Bu görevi esnasında da vekâleten aynı mahkemenin müdde-i umûmîliği ve Ceza Dairesi Reisliği görevlerini yürütmüştür. (Abul, 2020:21-22, 30-33) Kastamonu'da bulunduğu süre zarfında, şehirde çıkan muhtelif gazetelerde dönemin fikir ve düşünce dünyasında tartışılan konulara ilişkin makaleler kaleme alan Ahmed Mâhir Efendi, Kastamonu'daki ilim ve irfan hizmetlerine önemli katkılar sunmuştur. Bu çaba ve gayretleri sebebiyle sadece Kastamonu'da değil, aynı zamanda bölgede tanınan ve saygı duyulan bir fikir ve ilim adamı hâline gelmiştir. Nitekim sahip olduğu bu meziyetleri onu İstanbul'a taşımıştır.

Ahmed Mâhir Efendi, yirmi yılı aşkın farklı alanlarda yürüttüğü görevlerinin ardından "Dersâadet Bidâyet Mahkemesi Azalığı"na tayin edilmiş ve 28 Ekim 1903 tarihinde Kastamonu'dan ayrılmıştır. İki yılı aşkın sürdürdüğü bu görevinin ardından "*Beyoğlu Bidâyet Mahkemesi İkinci Hukuk Dairesi Reisliği*"ne tayin edilmiş (2 Nisan 1905) ve bu vazifesindeki üstün başarısı sebebiyle "*Dersaadet Bidâyet Mahkemesi Riyaset-i ulâsı*"na atanmıştır. Ahmed Mâhir Efendi Adliye Nezaretindeki bu görevinden, İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Kastamonu mebusu olarak seçilmesi üzerine 17 Aralık 1908 tarihinde ayrılmıştır. (Abul, 2020: 34-35) İkinci Meşrutiyet döneminde yedi, Büyük Millet Meclisi'nin ikinci devresinde ise iki yıl süren mebusluk dönemi, Ahmet Mahir Efendi'nin hayatının önemli evrelerinden biridir. Meclis-i Meb'ûsân'da bulunduğu sırada geçici reislik ve birinci reis vekilliği gibi görevlerde bulunan Ahmet Mahir Efendi, emekli olduktan sonra şehremâneti müşavirliğine tayin edilmiştir. (Abdulkadiroğlu, 1989: 98)

**Uluslararası Sosyal Bilimler
ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu**

*International Symposium on Social Sciences
and Educational Sciences*

Ahmed Mâhir Efendi sadece tasavvufa değil, bunun yanında tefsir, hadis ve kelim gibi ilimlere de vukufiyeti olan bir âlimdir. Onun adının ilim çevrelerinde kalıcı hâle gelmesini ve sitayişle anılmasını sağlayan, Dârü'l-Fünûn-i Osmanî'nin Ulûm-i şer'iyye bölümünde ve Medresetü'l-Vaizin'de on üç yıl süreyle okutmuş olduğu tefsir ve kelim dersleri olmuştur. İstanbul'da görev yaptığı sırada başarılarından dolayı Sultan Reşâd tarafından değişik hediyelerle ödüllendirilmiştir. Ahmet Mahir, 4 Eylül 1922'de Kastamonu'da vefat etmiştir. (Abdulkadiroğlu, 1989: 89; agmlf, 1969: 71, 77; Birinci, 2008: 276; Abul, 2020: 39).

Ahmed Mâhir Efendi, Osmanlı'nın oldukça sıkıntılı ve sosyal çalkantıların yoğunlukla yaşandığı bir dönemde hem mutasavvıf bir âlim hem de siyasî kimliği ile yaşamış biridir. O, bir ilim ve irfan ehli olarak, mecliste yeri geldiği zaman fikirlerini cesurca söylemekten çekinmemiştir. Onun tasavvuf ilmine olan vukûfiyetini, İbn Atâullah el-İskenderî'nin tüm dünyada tanınan ve tasavvuf klasikleri arasında kıymetli bir eser olarak kabul edilen "*el-Hikemü'l-Atâ'iyye*"sine yaptığı şerhte görmek mümkündür. Ahmet Mahir, özellikle bu önemli ve kapsamlı şerhiyle bilinir.

1.2. Eserleri

Ahmet Mahir Efendi'nin elimizde sınırlı sayıda eseri bulunmaktadır. Çünkü onun sürekli eser üreten bir yazar olduğunu söylemek mümkün değildir. Günümüze ulaşan eserlerinden beşi basılmıştır. Bunlar iki ciltlik *el-Muhkem fi-Şerhi'l-Hikem*, *Mu'cizât-ı Kur'âniyye* (birinci kısım), *el-Fâtîha fi-Tefsiri'l-Fâtîha*, *Hutbe Mecmuası* ve *Hatırat*'dir. *Mu'cizât-ı Kur'âniyye* isimli eserin ikinci kısmı ve *Mecmua-i Eşâr*'ı basılmamıştır. (Abdulkadiroğlu, 1989: 98; Yazmaya başladığı Türkçe Mufassal tefsirini ise bitirmeye ömrü vefa etmemiştir. (Abul, 2020: 51) Müsvedde halinde kalmış başka eserleri de vardır. Belli başlı eserleri şunlardır:

1.2.1. El-Muhkem fi Şerhi'l-Hikem

Bu eser, İbn Atâullah İskenderî'nin (ö. 709/1309) "*el-Hikemü'l-Atâ'iyye*" adlı eserinin Türkçe'deki en kapsamlı şerhidir. İslâm dünyasında büyük kabul gören ve üzerine pek çok şerh yazılmış olan Hikem üzerine en kapsamlı Türkçe şerhi Ahmet Mâhir Efendi yazmıştır. (Abdulkadiroğlu, 1989: 98) Bu şerh, Ahmed Mâhir Efendi'nin en hacimli eseri olup Şâzelî Tarikatı'na mensup Sultan II. Abdülhamid'in isteği üzerine yazılmıştır. (Abul, 2020: 58) İbn Atâullah İskenderî'nin tasavvufî dilin geniş imkânlarını kullanarak ve adeta yeni bir dil oluşturacak şekilde kaleme aldığı söz konusu eserin, Ahmed Mâhir Efendi'nin yazdığı bu şerh ile zirve noktaya taşındığını söyleyebiliriz. Bu eser, "*el-Muhkem fi şerhi'l-Hikem*" adıyla iki cilt olarak yayımlanmıştır. Eserin birinci cildi 292 sayfa olup 159 hikmetten oluşmaktadır. İkinci cilt ise 336 sayfa ve 162 hikmetten meydana gelmektedir. Ayrıca her iki cildin sonunda zamanına göre dikkate değer bir çalışma olarak geniş bir fihrist konulmuştur. (Levent, 2012: 64-69) Ahmet Mâhir Efendi, *Hikem-i Atâ'iyye*'de bulunan 321 hikmetin önce Arapça asıllarını ve nesir olarak tercümelerini vermiştir. Manası verilen hikmet daha sonra nazmen Türkçe'ye çevrilmiştir. Nesir ve nazım olarak tercüme verilen hikmetler oldukça geniş bir şekilde izah edilmiştir. Ayrıca hikmetlerde geçen tasavvufî kavram ve ifadeler vuzuha kavuşturulmuştur. Ahmet Mahir söz konusu eserde ayrıca konu ile alakalı âyet ve hadisler, Arapça ve Farsça şiirlere, sûfi sözlerine ve menkıbelerine de geniş şekilde yer vermektedir. Tasavvufun hemen hemen bütün temel konularıyla ilgili hikmetlerin yer aldığı bu şerh, Ahmet Mâhir Efendi'nin tasavvuf ilmindeki derinliğini de ortaya koymaktadır.

1.2.2. Mu'cizât-ı Kur'âniyye

Ahmet Mahir Efendi'nin tefsire dair yazdığı bu eseri iki ciltten (kısmı) meydana gelmektedir. Eserin birinci cildi onun 1908-1909 yılları arasında gazetelerde yayınlanmış makalelerinden oluşur. Bu bölüm 1910 yılında 280 sayfa olarak İstanbul'da Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaacılık tarafından basılmıştır. Eserin ikinci cildi (kısmı) ise Dr. Sadık Erdağı'nın ve Aziz Demircioğlu'nun özel kütüphanelerinde bulunmaktadır. (Abdulkadiroğlu, 1989: 98; Levent, 2012: 71) Müellif hattıyla 278 sayfa olan bu kısım henüz basılmamıştır. Ahmet Mâhir Efendi'nin Kastamonu mebusu olduğu dönemde kaleme alınan bu eserde, İslâm'ın yanlış anlaşılması ve Hz. Peygamber'in (sas) örnek kişiliği ve idareciliği üzerinde durulmuştur. Kitabın ilk cildinde girişten sonra 28 başlık altında İslam'ın her zaman güncelliğini koruyan çeşitli meseleleri ele alınmıştır. Bu meseleler Kur'an'ın icaz gücünü ortaya çıkaracak şekilde ayetlerle açıklanmıştır. (Ahmet Mahir: 1908-1909: 1, 33-279)

1.2.3. El-Fâtiha fî Tefsîri'l-Fâtiha

Ahmet Mahir Efendi'nin tefsire dair yazdığı ikinci eseri olan bu kitap, onun tefsir dersi notlarından oluşturularak meydana getirilmiştir. Eser 1912 yılında İstanbul'daki Hukuk Matbaasında basılmış, orta boy 69 sayfadır. Tebliğimize konu olan bu eser ileride ayrıntılı bir şekilde ele alınacaktır.

1.2.4. Hutbe Mecmuası

Ahmet Mahir Efendi bu eserini Kastamonu Nasrullah Kadı Camii Hatibi olduğu zamanlar kaleme almıştır. Eser bir mukaddimenin ardından yetmiş iki Arapça hutbeden oluşmaktadır. O, mukaddime kısmında bu mecmuayı gerek irticalen gerekse hazırlanarak irad ettiği hutbelerin kaybolmasını önlemek ve hatiplerin kendisini hayırla anmalarına vesile olması için kaleme aldığını belirtmektedir. Bu eser 1316 tarihinde 87 sayfa olarak İstanbul'da basılmıştır.

1.2.5. Hatırâtı

Ahmed Mâhir Efendi'nin "Hatırât"ı İstanbul'da bulunduğu 1903–1923 tarihleri arasında tuttuğu günlüklerden oluşmaktadır. Günlüğünde daha ziyade dönemin padişahları ile olan münasebetleri, o dönemde meydana gelen önemli siyasî olaylar ve günlük hadiseler yer almaktadır. Eser, Lamia Levent Abul tarafından Osmanlıca'dan latinize edilerek geniş bir girişle birlikte "*Bir Mutasavvıfın Siyasi Hâtıraları*" ismiyle neşredilmiştir. (Büyüyen Ay, 2020).

1.2.6. Şiirleri

Ahmed Mâhir Efendi, tasavvuf ve siyaset alanındaki başarılarının yanı sıra, edebî açıdan da dikkate değer eserler ortaya koymuştur. Hem "Hikem" şerhinde hem de "Fâtiha" tefsirinde yer alan şiirleri onun bu alandaki kabiliyetini göstermektedir. Şiirlerinin *el-Muhkem fi-Şerhi'l-Hikem*'de yer alanlarının dışındakiler henüz basılmamıştır. Bunların önemli bir kısmı "Hatırât"ının sonunda yer alan defterde bulunmaktadır. (Abul, 2020: 76) Diğer bir kısmı ise çeşitli kitaplarda dağınık şekildedir.

1.2.7. Mektupları

Ahmed Mâhir Efendi'nin Kastamonu mebusluğu döneminde kaleme aldığı mektuplardır. Bunların içeriğinden, seçmenlerinin sorunlarının ele alındığı ve bu çerçevede kendisine ulaşan taleplerin değerlendirildiği mektuplar olduğu görülmektedir.

2. EL-FÂTIHA Fİ TEFSİRİ'L-FÂTIHA İSİMLİ ESERİ

2.1. Eserle İlgili Genel Bilgiler

Ahmet Mahir Efendi, 1329 (1911) senesi Mart ayında Dâru'l-Fünûn-ı Osmanî'ye tefsir hocası olarak tayin edilir. Bu tarihten itibaren Ulûm-i Şer'iyeye'de birinci sınıflara tefsir derslerine girmeye başlar. (Ahmet Mahir, 1913: 3) Bu durum söz konusu şubenin 26 Ekim 1915 tarihinde lağvedilip kapatılmasına kadar devam eder. Ahmet Mâhir Efendi, Darül-Fünun'daki müderrisliğinin yanı sıra aynı zamanda Medresetü'l-Vaizin'de de kelim ve tefsir derslerini okutmuştur. Söz konusu medresede birinci sınıflara ilm-i kelim dersleri veren Ahmed Mâhir Efendi, 11 Ekim 1913 tarihinden itibaren daha önce burada hocalık yapıp ayrılan Mustafa Sabri Efendi'nin Mısır'a gitmesi üzerine onun yerine Tefsir-i şerif muallimliğine başlamıştır. Bu muallimliği 4 Mart 1919'a kadar devam etmiştir. (Birinci, 2008: 276)

İşte Fâtiha suresinin tefsirini yaptığı bu risalesini de 1329/1911 senesinde Dâru'l-Fünûn-ı Osmanî'de tefsir hocalığına başladığı sırada kaleme almıştır. Burada hocalık yaparken birinci sınıf öğrencilerine Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil* isimli eserinin Fâtiha suresi tefsirini okutan Ahmet Mahir, bu sırada aldığı notları bir araya getirmiş, bir takım izahlar ve eklemelerle zenginleşen bu notlardan müstakil küçük bir Fâtiha tefsiri kitabı ortaya çıkmıştır. Bu eserin Dâru'l-Fünun'da birinci sınıf talebelerine tefsire giriş ders kitabı olarak okutulması kararı da verilmiştir. (Ahmet Mahir, 1913: 3-4) Eser, Hukuk Matbaası tarafından 1331/1913 tarihinde Dersaadet'te Osmanlıca olarak neşredilmiştir.

2.2. Eserin Girişi

Ahmet Mahir Efendi Fâtiha tefsirine ilişkin telif ettiği bu küçük risalesine kısa bir önsözün ardından giriş kısmında ele aldığı özlü tefsir usulü bilgileriyle başlar. Bu çerçevede o, Kur'an'ın nüzulü, nâsih ve mensuh, halku'l-Kur'an meselesi, Kur'an'ın toplanması, Mekki ve Medeni Sureler, sure ve ayet sayıları, yedi harf meselesi, te'vil ve tefsir gibi Kur'an ilimlerinin temel konularına yer verir. Daha sonra Fâtiha suresinin tefsirine geçer. Özellikle eserde kelime tahlilleri, ayrıntılı bir biçimde sarf ve nahiv tahlilleri, zaman zaman Arap edebiyatından verilen örnekler dikkat çeker.

Ahmet Mahir Efendi'ye göre Kur'an-ı Kerîm, kâinatın en mükemmel varlığı olan insanı en aşağı mertebeden insanlığın zirvesine ve olgunluğa yükseltecek olan İslam'ın seyr-ü sülûk şartlarını beyan etmiş, hak ve hakikatin sırlarına ulaşmak için gerekli olan ilim ve irfan yollarını göstermiş, mutluluk ve saadet hazinelerinin kapılarını açacak olan ibadet ve ubudiyet anahtarlarını ihvan etmiştir. Kur'an-ı Kerîm ayrıca sosyal hayatın ve gündelik yaşamın temini için kurallar ve usuller ortaya koymuştur. Dolayısıyla tüm kitapların anası (Ümmü'l-Kitap) olan Kur'an, insanlığın maddi ve manevi, rûhi ve bedenî, dünyevi ve uhrevi her türlü ihtiyacını gidermek için gerekli hususları ihtiva etmektedir. Hz. Peygamber (sas) yirmi üç yıl gibi kısa bir sürede tedricen bu kitabı imanlı gönüllere aktararak onlara maddi ve manevi gelişimin yollarını göstermiştir. (Ahmet Mahir, 1331: 2) Ahmet Mahir Kur'an'la ilgili düşüncelerini şu veciz şiiriyle dile getirir:

*Bakıp geçme bu mir'at-i Hüdadır
Tecell-i gâh-ı esrar-ı Hüdadır
İki derya-yı imkân ü vücûbun
Telakki gâhıdır hayret-i nûmadır*

**Uluslararası Sosyal Bilimler
ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu**

*International Symposium on Social Sciences
and Educational Sciences*

*Görür elbette anda nûr-ı vahdet
Ahad'le Ahmed'e kim aşınadır.*

Ahmet Mahir Efendi'nin, eserin girişinde ele aldığı ilk tefsir usulü konusu, Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı meselesidir. Bu mesele bir dönem için İslâm düşünce tarihinde en yoğun biçimde tartışılan konuların başında gelmektedir. Ona göre Kur'an, kâinatın yaratıcısı ile kaimdir ve O'nun zatının kelâm-ı kadîmidir. Kur'an, her ne kadar Mushaf'larda yazılı ve kalplerimizde muhafaza edilse, dillerimizle okunup kulaklarımızla dinlense de mahlûk (yaratılmış) değildir. Kur'an'ın kadim olması ve yaratılmış olmaması demek, onun aynî varlığının hakikati olması demektir. Bu görüşünü Hz. Peygamber'den nakletmiş olduğu "*Kur'an Allah kelamıdır, mahlûk değildir.*"² rivayetine dayandırır. Ona göre ilahi kelamın lafızları ise Arapça, fesahat, indirilme ve tertip gibi sonradan olan (hudûs) şeylerle muttasıf olduğu için mahlûktur. (Ahmet Mahir, 1331: 5)

Ahmet Mahir Efendi'nin girişte ele aldığı bir diğer önemli konu Kur'an'ın yedi harf üzere indiriliş meselesidir. Ona göre Kur'an-ı Kerim, sırf kolaylaştırmak ve (okuyuşunu) hafifletmek için yedi harf üzerine indirilmiştir. Bu hususta Hz. Peygamber'den nakledilen "*Kur'an yedi harf üzerine indirildi.*" (Buhari, 2001: Fedâilü'l-Kur'an, 5; Müslim, (ty.): Salâtü'l-Müsafirin, 270) hadisine yer verir. Hadiste geçen, yedi harften maksadın yedi ayrı kıraat/okuyuş olduğunu belirtir ve bu konuda ortaya atılan farklı görüşlere de yer verir. Bir kısım âlimler, yedi kıraatten maksadın, idgam, izhar, tefhim, terkîk, medd, kasr ve imale gibi okuyuş ve söyleyiş şekillerinin olduğunu belirtmişlerdir. Bazı âlimler de yedi kıraatten maksadın Arapların meşhur Kureyş, Hüzeyl, Hevzan, Elyemen, Benî Temim, Devs, Benî Haris gibi kabilelerinin dilleri ve şiveleri olduğunu söylemişlerdir. Bazı ehli hakikat de, yedi harften maksadın yedi ayrı mana olduğunu öne sürmüştür. (Ahmet Mahir, 1331: 6)

Ahmet Mahir Efendi'ye göre Kur'an-ı Kerim'de 6666 ayet ve 114 sure bulunmakta olup bu ayetlerden bini emir, bini nehiy, bini vaid (ceza), bini ahbar ve kıssa, bini emsal (meseller) ve ibretler, beş yüzü haram ve helal konusu, yüzü dua ve tesbih, altmışaltısı nâsîh ve mensuttur. Kur'an'da yer alan ayet sayısında bir takım farklılıkların olduğunu belirten Ahmet Mahir, bunların esasa taalluk etmeyip kıraat farklılığından kaynaklandığını dolayısıyla itibari olduğunu belirtir. Kur'an'ın hem kelimeleri hem harflerinin sayısı konusunda da ihtilaf olmakla birlikte tercih edilen görüşe göre Kur'an 77960 kelime ve 326048 harften meydana gelmektedir. (Ahmet Mahir, 1331: 7).

Ahmet Mahir Efendi bu bölümde ayrıca surelerdeki Mekkî ve Medeni ayırımına, ilk ve son inen surelere ve bu konudaki ihtilaflara değinir. Ardından Kur'an'ın bir araya getirilmesine işaret eder. Kur'an'ın Hz. Peygamber döneminde farklı zamanlarda ihtiyaca göre parça parça indikçe aslına uygun olarak hem ezberlendiği hem de yazıya geçirildiğini, Hz. Ebubekir'in hilafeti zamanında hafız sahabenin çoğunun Yemâme savaşında şehit olmaları sebebiyle Kur'an'ın bir Mushaf'ta toplandığı, Hz. Osman döneminde ise bu Mushaf'ın çoğaltıldığı bilgisine yer verir. (Ahmet Mahir, 1331: 7-8).

² İlk dönem hadis kaynaklarında Kur'an'ın mahlûk olmadığına ilişkin herhangi bir açıklamaya rastlamak mümkün değildir. Kelam ilminin ortaya çıkması ve bu konunun itikadi bir mesele olarak münakaşa edilmeye başlamasından sonra bir takım kaynaklarda, konuya ilişkin rivayetler Hz. Peygamber'e isnat edilmiştir. Bu rivayet de onlardan biridir. (Görgülü, 2005: 110)

Ahmet Mahir Efendi'nin girişte temas ettiği diğer bir konu nâsîh ve mensuh meselesidir. Bu konudaki görüşleri çoğunlukla kaynak vermeden nakleder. Kur'an'da mensuh ayetlerin bulunduğunu, ancak hüküm ve mana olarak nesh edilmiş olsalar da bu ayetlerin lafız ve kıraat olarak mensuh olmadıklarını zikreder. Örneğin Kâfirûn suresindeki “*Sizin dininiz size, benim dinim banadır.*” (Kâfirûn, 109/6) anlamındaki ayet, İslam'ın başlangıcında her millete din hürriyeti sunarken daha sonra bu ayet, “*...Müşrikler sizinle topyekûn savaştıkları gibi siz de onlarla topyekûn savaşın...*” (Tevbe, 9/36) ayetiyle nesh edilmiş, böylece söz konusu ayet hüküm ve mana itibarıyla kaldırılıp lafız ve kıraat itibarıyla Kur'an'da muhafaza edilmiştir. Bu ayetlerin nesh edilmesine rağmen Kur'an'da bırakılmasının hikmeti, hükmü kaldırılan bu ayetlerin hükümlerine daha sonra ihtiyaç duyulacağı bir zaman diliminin geleceğine bir işaretir. Nitekim din ve mezhep itibarıyla bugün her millet hürriyetini muhafaza etmekte; İslam dininin yükseltilmesi için savaşmaktan ziyade ilim ve irfan silahına müracaat etmenin en büyük galibiyet olduğu akıl ve idrak sahiplerince açıkça görülmektedir. Ahmet Mahir Efendi haddizatında bu ifadeyle söz konusu ayetin hükmünün kaldırılmadığını belirtmektedir. Ona göre Kur'an'da hem lafzen hem de mana olarak hükmü kaldırılan ayetler de vardır. (Ahmet Mahir, 1331: 9)

Ahmet Mahir Efendi bu bölümde ayrıca tefsir ve te'vil kelimelerinin tahlillerine ve anlamlarına yer verir. Asr-ı saadette Kur'an'ın tefsirine ihtiyaç duyulmamıştır. Çünkü ayet veya surelerin indiriliş sebebi ve ortaya çıkan sonuçlar ashab tarafından bilinmekteydi. Ayrıca bunların manaları Allah Resulü tarafından anlatılmaktaydı. Tefsir hareketi tabii devrinden sonra ortaya çıkmıştır. Ahmet Mahir Efendi'ye göre Kur'an'ın zahiri anlamlarının yanında bir de batini anlamı vardır. Ancak te'vil edilen bu anlam Kitap ve sünnete uygun olmalıdır. Ona göre te'vil aslında Kur'an'ın batınî manasıdır. Tefsir ile te'vil arasındaki temel fark, tefsirin işitilene nakletmeye, te'vilin ise sahih anlayışa ya da tefsirin rivayete, te'vilin de dirayete dayanmasıdır. (Ahmet Mahir, 1331: 10)

Ayet ve hadislerin zahir anlamlarının yanında aynı zamanda herkesin bilemeyeceği ve fark edemeyeceği gizli bir takım anlamlarının olduğu meselesi, bazı rivayetlerle delillendirilmeye çalışılmaktadır. Ahmet Mahir Efendi'nin de girişte naklettiği “*Her ayetin bir zahiri, bir batını, bir haddi ve bir de matlai vardır.*” (Zerkeşi, 1988: 2, 154; Suyuti, 1368: 2, 1220) anlamındaki rivayet Kur'an'ın zahiri manasının yanında aynı zamanda batını anlamının olduğuna işaret eder. Ona göre bu iki anlamı birlikte değerlendirmek gerekir. Ayetlerin manalarını sadece birine hamletmek doğru bir yaklaşım değildir. Nitekim sapkın fırkalardan biri olan Hâşeviyye, Kur'an'ın sadece zahir anlamlarını dikkate almış, batından yüz çevirmişlerdir. Buna karşılık Bâtiniyye fırkası ise ayetlerin sadece batını sırlarına bakıp zahirinden yüz çevirmişler böylece dalâlet çıkmazına girmişlerdir. Bu fırkalar her zahirin bir batınının ve her suretin/şeklin bir hakikatinin olduğunu anlamak ve buna vakıf olmak istememişlerdir. Oysaki Kur'an, kesif bir beden ile latif bir ruhtan oluşan insanı kemale erdirmek için zahir ve batın yönleriyle nazil olmuştur. Ahmet Mahir Efendi'ye göre insanın kemali, ancak Kur'an'ın hem zahirini, hem de batınını beraberce değerlendirmekle mümkündür. (Ahmet Mahir, 1331:10)

2.3. Tefsirin Kaynakları

Ahmet Mahir Efendi *el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha* isimli risalesinde ayetleri tefsir ederken öncelikle konuyla ilgili diğer ayetleri zikreder. Ayetlerin birbirleriyle olan irtibatlarına yer verir. Bir anlamda ayeti önce ayetle tefsir eder. Yeri geldikçe konuyu hadislerle açıklar. Bunun yanında sahabeden, tabiiinden, hadis ve kıraat imamlarından nakillerde bulunur.

Ahmet Mahir Efendi tefsirinde Kâdî Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) “*Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil*” isimli meşhur tefsirinden önemli ölçüde etkilenmiştir. Söz konusu tefsirden yaptığı nakillerde bazen isim zikretse de çoğu kez isim vermeden iktibaslar yapar. Ancak bu nakillerde benzerlikler olsa da zaman zaman yapmış olduğu izahlarla tefsire büyük bir zenginlik katmıştır. Diğer taraftan ayetleri tefsir ederken yer yer ayetlere tasavvufi açıdan da yorumlar getirmiştir.

Ahmet Mahir Efendi kimi zaman isim vermeden “Bazı âlimler”, “Bazı irfan ehli”, “Bazıları”, “Ehl-i hakikat”, “Bazı kurra”, “Bazı muhakkikler”, “Bazı ulema”, “Bazı müfessirler”, “Cumhur-u müfessirin”, “Basra Kurrası”, “Şam Kurrası”, “Eimme-i Kurrâ”, “Eimme-i Nahiv”, “Basra Fukahası”, “Şam Fukahası”, “Haremeyn ahalisi” şeklinde genel ifadelerle nakillerde bulunur. Bunun yanında ismen nakilde bulunduğu kimseler ise şunlardır: Hz. Ali (ö. 40/661), Hz. Âişe ö. 58/678), Ümmü Seleme (ö. 62/681), Muaz b. Cebel (ö.17/638), Übey b. Ka'b (ö. 33/654[?]), Huzeyfe b. el-Yemânî (ö. 36/656), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Said b. Zeyd (ö. 51/671), Vâil b. Hucr (ö. 51/671), Ebû Hureyre (ö. 58/678), İbn Abbas (ö. 68/687-688), Enes b. Mâlik (ö. 93/711-712), Ebû Said el-Mualla el-Ensârî (ö. 73-74/692), Abdullah b. Mugaffel (ö. 59/679), İmam Ebû Hanife (ö. 150/767), İmam Şafîî (ö. 204/820), İmam Mâlik (ö.179/795), Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Buhârî (ö. 256/869), Evzâi (ö. 157/774), Abdullah b. Mübarek (ö. 181/797), İmam Muhammed b. Hasan eş-Şeybani (ö. 189/805), Dahhak (ö. 105/723), Mücâhid (ö. 103/721), Atâ b. Ebî Rebah (ö. 114/732), Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (ö. 324/935-936), Ebû Ma'bed Abdullah İbn Kesîr (ö. 120/738), Hamza b. Habib (ö. 156/773), Kunbül (ö. 291/904), Ruveys (ö. 238/852), Ya'kub el-Hadrami (ö. 205/821), Hafs (ö. 248/862), Âsım (ö. 127/745), Kisâi (ö.189/805), Beyzâvî (ö. 685/1286), Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574), Şair A'sâ (ö. 7/629), İmruülkays b. Âbis (ö. 25/645), Halil b. Ahmed (ö. 175/791), Muhammed İbn İshak (ö. 151/768), Tirmizî (ö.279/892), Adî b. Hâtım (ö. 67/686). (Ahmet Mahir, 1331:13-69.)

Ayrıca giriş kısmında tefsir çeşitlerinden bahsederken rivayet ve dirayet tefsiri müelliflerine de atıfta bulunur. Bu çerçevede o, Seâlibi (ö. 875/1471), Taberî (ö. 310/923), Vâkidî (ö. 207/823), Râzî (ö. 606/1210), Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Kâdî Beyzâvî (ö. 685/1286)'yi zikreder. (Ahmet Mahir, 1331:110-11)

2.4. Fâtiha Sûresi Tefsiri

Ahmet Mahir Efendi Fâtiha suresini gelin tacına benzetir. Kur'an'ın bir özeti olan bu sure mucizevi olarak pek çok hikmetleri, hakikatleri ve birtakım incelikleri kendisinde toplamış bir feyiz ve şifa kaynağıdır. Fâtiha suresinin tecellilerine mazhar olan ve ondaki hakikatlerin zevkine eren bir kalp, Rabbinin kudret eserlerini müşahede eder. Onu dikkatli bir şekilde okuyan kişi böylece insan-ı kâmil olur. Ayrıca gerek namaz dışında gerekse namaz içinde samimiyetle bu sureyi okuyan kimse bu sayede Allah'ın yakınlığını kazandığı gibi sonsuz feyizlere de kavuşur. Allah Teâlâ Fâtiha suresinde kendi zatını ulûhiyyet, rubûbiyyet, rahmâniyyet, rahîmiyyet ve mâlikiyyet olarak beş ayrı sıfatıyla tavsif etmektedir. Bunun yanında ubûdiyyet, istiane/yardım isteme, hidayet talep etme, istikamet isteme, nimet dileme gibi kullarına ait sıfatları zikrederek, bu sureyi kendisiyle kulları arasında manen ikiye taksim etmiş ve böylece mabudiyetle ubûdiyyet arasındaki rabıtayı açıklamış olmaktadır. (Ahmet Mahir, 1331: 68)

2.4.1. Sûreye Verilen İsimler

Ahmet Mahir Efendi Fâtiha tefsirine öncelikle sureye verilen isimleri zikrederek başlar. O, Fâtiha suresine verilen isimleri tek tek açıklar ve niçin verildiğini izah eder. “*Elhamdü lillahi*

Rabbi'l-âlemin”den “*Vela'd-dâlline*” kadar yedi ayetten meydana gelen bu sure “Fâtihatü'l-Kitap”tır. Çünkü Kur'an bu sureyle başlar. Bu sureye ayrıca “*Ümmü'l-Kur'an*” yani Kur'an'ın anası denilmiştir. Çünkü bu sure, Kur'an'ın aslı, mebdei ve menşeidir, aynı zamanda onun anahtarıdır. Fâtiha'ya “*el-Esas*” isminin verilmesi de bu hikmete mebnidir. Sureye “*Ümmü'l-Kur'an*” denilmesinin bir nedeni de Allah Teâla'ya övgüyü, ilahi emir ve yasaklara uymak suretiyle Allah'a ibadet ve kulluk etmeyi, Hakk'ın vaad ve vaidleri gibi Kur'an'ın en önemli maksat ve meselelerini ihtiva etmesidir. Aynı şekilde doğru yola gitmeyi, iyilik ve kötülüğün karşılığının ne olduğunu, özet olarak amelî hükümleri açıklayan bir sure olması sebebiyle bu sureye “*Ümmü'l-Kur'an*” denilmiştir. Bu isimlerin yanında söz konusu sureye “*Kenz*”, “*Vaifiye*”, “*Kâfiye*”, gibi isimler de verilmiştir. (Ahmet Mahir, 1331:13, 14)

Ahmet Mahir Efendi bu isimlerin yanı sıra Fâtiha suresine Cenâb-ı Hakk'a nasıl hamd, şükür ve dua edileceğini göstermesi bakımından “*Hamd*”, “*Şükür*” “*Dua*” ve “*Ta'limü'l-mes'ele*” isimlerinin verildiğini söyler. Her namazda Şafî mezhebine göre okunması farz, Hanefilerce vacip olması sebebiyle “*Sûre-i salat*”, Hz. Peygamber'in “*Bu sure her derde şifadır.*” (İbn Hanbel, 1995: 3/450; Buhari, 2001: Tefsir, 1/1, 15/3; Fezailü'l-Kur'an, 9; Müslim, (ty.): Selam, 66) hadisinden hareketle de “*Sure-i Şifa*” ve “*Sure-i Şâfiye*” de denilmektedir. Yine yedi ayet olması ve her namazda tekrar edilmesi sebebiyle ya da iki kez indirilmiş olması dolayısıyla “*Seb'u'l-mesâni*” olarak da isimlendirilmiştir. (Ahmet Mahir, 1331: 13)

2.4.2. Sebeb-i Nüzül

Ahmet Mahir Efendi, Fâtiha suresinin namazın farz olmasından sonra bir kez Mekke'de ve bir kere de kıblenin değişmesi sırasında Medine'de nazil olduğuna dair rivayetlerin olduğunu belirtir. Ona göre Mekke'de indiği kesin olarak bilinen “*Kuşkusuz sana tekrar tekrar okunandan (ayetlerden) yedisini ve yüce Kur'an'ı verdik.* (Hicr, 15/87) ayetindeki “*seb'al-mesâni*” kelimesinin Fâtiha suresine işaret etmesi sebebiyle bu surenin Mekke'de indirilmiş olduğu muhakkaktır. Ahmet Mahir Efendi bu ayetin, Ebû Cehil'in ticaret için Şam'a gönderdiği yedi kafilenin çok kıymetli mallarla geri dönmesinin çoğu fakir olan ashabı üzmesi ve bu durumun Hz. Peygamber'i çok müteessir etmesi üzerine indirildiğini belirterek şu izahı yapmıştır: “*Habibi edibim! Kureyş kâfirlerinin bazısına verdiğimiz dünya malına rağbet nazarıyla bakma, onların servet ve refahlarından, ashabının fakirlik ve yoksulluğundan dolayı üzülme. Sen iman sahiplerini yumuşaklık ve merhamet kanatlarıyla kucakla.*” (Ahmet Mahir, 1331:14)

2.4.3. Besmele

Ahmet Mahir Efendi besmelenin tefsirine geçmeden önce besmelenin Fâtiha'dan bir ayet sayılıp sayılmadığı ile ilgili tartışmalara değinir. Ayrıca konuyla ilgili mezheplerin görüşlerine yer verir. Ona göre Fâtiha suresinin ayet sayısının yedi olduğu konusunda görüş birliği olmakla birlikte, besmelenin ve bu bağlamda “*Sıratallezine en'amte aleyhim*” kısmının müstakil bir ayet olup olmadığı hususunda ihtilaf vardır. Besmeleyi ayet olarak kabul edenler, “*Sıratallezine*” ile başlayan kısmın müstakil bir ayet olmadığını, besmeleyi müstakil bir ayet olarak kabul etmeyenler ise, “*Sıratallezine...*” kısmının tek başına bir ayet olduğunu söylemektedirler. Her hâlükârda Fâtiha suresi yedi ayettir. Zira bazı ulemaya göre Fâtiha'nın yedi ayet olması “*sıratallezine en'amte aleyhim*” sözünün ayrı bir ayet sayılmasından değil, besmelenin bir ayet kabul edilmesindedir. Bazı âlimler ise bunun aksini söylemişlerdir. (Ahmet Mahir, 1331: 18, 19)

Ahmet Mahir Efendi, besmelenin gerek Fâtiha gerekse her bir sureden bir parça olduğu görüşünün Abdullah b. Mübarek ile İmam Şafî'ye ait olduğunu söyler. Medine, Basra ve Şam

**Uluslararası Sosyal Bilimler
ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu**

*International Symposium on Social Sciences
and Educational Sciences*

kıraat âlimleri ile fukahadan İmam Malik ve Evzaî bu görüşü kabul etmemiş ve bismelenin Fâtiha'dan da Kur'an'dan da ayet olmadığını söylemişlerdir. Ahmet Mahir Efendi'ye göre İmam Azam'ın bu konuda görüş belirtmemesi onun, bismelenin Fâtiha'dan bir cüz olmadığını kabul ettiğini gösterir. Ancak onun talebelerinden İmam Muhammed'e bu husus sorulduğunda; "Kur'an'ın iki kapağı arasında yazılıp okunan, Allah kelâmıdır." diyerek sükût etmiştir. (Ahmet Mahir, 1331: 22, 23)

Ahmet Mahir Efendi bu hususta ortaya çıkan fıkhi tartışmalara da yer verir ve Hanefî mezhebinin ilk âlimlerine göre sure başlarındaki bismelenin Kur'an'dan bir ayet olmadığını kaydeder. Ancak daha sonraki âlimler sure başlarındaki besmelelerin Kur'an'dan müstakil bir ayet olduğunu ve sureler arasında ayırıcı bir özellik taşıdığını ayrıca teberrüken indirildiğini söylemişlerdir. Buna delil olarak da besmelelerin baştan beri hiç kimse tarafından inkâr edilmeksizin Kur'an-ı Kerim'de yer alması ve Mushaflarda yazılmasını göstermişlerdir. Besmele ile namazın caiz olmaması hususu ise tam ayet olup olmadığı konusunda ihtilaf bulunmasındandır. Dolayısıyla Hanefî mezhebine göre besmele başında bulunduğu surelerden ne bir ayet, ne de ayet parçasıdır. Kur'an'dan bağımsız surelerin arasını ayırmak için müstakil bir ayet olarak sure başlarında teberrüken tekrar edilmiştir. (Ahmet Mahir, 1331: 19, 20). (Ahmet Mahir, 1331: 17)

Ahmet Mahir Efendi, bismelenin ayet olup olmadığı ile ilgili mezheplerin görüşlerini naklettikten sonra konuyla ilgili tüm görüşlerin tahlilini yapar. Ona göre Hanefiler bismelenin Kur'an'dan olduğu hususunda Şafiilerle aynı görüşte olsalar da her bir surenin bir parçası olduğu hususunda ayrılmışlardır. İmam Azam besmele hakkında açık bir içtihatla bulunmamış olsa da cehri kılınan namazlarda sesli okunmayıp içinden sessizce okunmasını uygun görmüş, böylece o bismelenin hem Kur'an'dan olduğuna hem de Fâtiha'dan bir cüz olmadığına işaret etmiştir. (Ahmet Mahir, 1331: 19)

Diğer taraftan konuyla ilgili rivayet edilen hadislerin âhad haber olması ve bu nedenle kesinlik ifade etmemesi, aynı konuda başka hadislerle çelişmesi, ilk inen İkra' suresinden beş ayet içinde Cebrail (as) tarafından bismelenin zikredilmemesi ilgili surenin bir ayeti olmadığını gösterir. Aynı şekilde mezhep imamları arasında bismelenin her bir sureden ayet olup olmamasının ihtilafı olması, ashabı kiramin Kur'an surelerinin ayet sayılarını naklederken besmeleyi ayet olarak ilgili sureye katmamaları, bismelenin Fâtiha ve diğer sureler içinde ayet olarak sayılmamasının delilidir. Aksi durumda bu surelerin ayet sayıları hususunda ihtilaf ortaya çıkardı. Dolayısıyla İmam Azam bu konuda açıkça bir şey söylemese de Hanefî âlimleri tarafından ortaya konan deliller bismelenin Fâtiha'dan ve her sureden birer ayet olmadığını ispat eder. Bu itibarla ihtilaf bismelenin Kur'an'dan bir ayet olduğunda değil, her surenin bir ayeti olup olmadığıdır. (Ahmet Mahir, 1331: 20, 21)

Bu konunun sonunda Ahmet Mahir Efendi şu değerlendirmeyi yapar: "Kur'an'ın iki kapağı arasında yazılı olan her şeyin kelâmullah olduğunda âlimlerin icmâi vardır. Bu konuda ihtilaf yoktur. Besmele de Kur'an'ın iki kapağı arasında yazılıdır. Dolayısıyla kelâmullah olduğuna da şüphe yoktur. Çünkü âlimler başlangıçtan bugüne değin Kur'an'ı Kuran'dan olmayan kelimelerden ayırma konusunda son derece hassas bir tavır sergilemişlerdir. (Ahmet Mahir, 1331: 20)

Ahmet Mahir Efendi daha sonra bismelenin başında yer alan "be" harfiyle ilgili kelime tahlillerine yer verir. Ona göre bismelenin başında "be" harfi hazfedilmiş bir şeye taalluk eder. Takdiri ise "bismillâhi ekrau" yani Allah'ın ismiyle okuyorum demektir. Dolayısıyla bir kimse

hangi işe başlarsa başlasın, başında okuyacağı bismelenin “ba”sı, o işe delalet eden sözü de içinde barındırır. Peygamberimiz de *”Allah ismiyle başlanılmayan herhangi şan ve şeref sahibi işin sonu yoktur ve şeriatça muteber değildir.”* buyurmak suretiyle yapılan iş şayet Allah’ın ismiyle başlamaz ise şeriatı göre onun tam ve muteber olmayacağını bildirmiştir. Ahmet Mahir Efendi bazı ulemanın “Bismillah”taki “ba” harfinin musâhabet (karşılıklı sohbet) için olduğunu yani “Ben Allah’ın ismiyle bereketlenmiş olduğum halde okurum.” anlamına geldiği görüşünü nakleder. (Ahmet Mahir, 1331: 20, 21)

2.4.4. “Allah” Lafzı

Ahmet Mahir Efendi daha sonra Allah lafzının köküyle ilgili farklı görüşlere yer verir. Bu konuda ortaya çıkan görüş farklılıklarını değerlendirir. Kelime tahlilleri yapar. Bu hususta geniş olarak Kâdî Beyzâvî’nin konuya ilişkin görüşlerini nakleder. Allah lafzı Zât’a mahsus özel bir isimdir; çünkü ona sıfat verilir, o sıfat olmaz. Allah kelimesinin aslı “ilah” kelimesidir. Hemzesi atılmış, onun yerine harf-i ta’rif (ل) getirilmiştir. Sonunda “Allah” lafzı oluşmuştur. Bu ifade, sadece kulluk edilmeye hakkıyla layık olan varlık için kullanılır. (Ahmet Mahir, 1331: 28, 29)

2.4. 5. Rahman ve Rahim

Ahmet Mahir Efendi’ye göre besmelede geçen rahman ve rahim kelimeleri, “RHM” kökünden türetilmiş olup mübalağa ifade eden sıfatlardır. “Rahmet” lügatte kalp inceliği (rikkat), üstün tutma (tefaddül), bağış (ihsan) gerektiren yönelme (initaf) ve meyil manasındadır. Cenab-ı Hak’da kalp rikkatı tasavvur edilemediğinden mecaz-i mürsel yoluyla rahmetten, rikkat gayesi olan lütuf ve ihsan kastedilmiştir. Rahman’da kemiyet ve keyfiyetçe süreklilik ve fazlalık vardır. Kemiyet olarak ele alındığında Allah’ın rahmeti dünyada, kadın erkek bütün müminleri ve kâfirleri kapsadığından dolayı “Yâ Rahmane’d-dünya” diye hitap edilir. Ahirette rahmetinin yalnız müminlere mahsus bulunması sebebiyle “Ya Rahîme’l-ahiret” denilir. Keyfiyet bakımından ahiret nimetlerinin büyük olmasından dolayı “Yâ Rahmane’d-dünya ve’l-ahiret”, dünya nimetlerinin büyüğü ve küçüğü bulunduğundan “Yâ Rahîme’d-dünya” denilir. (Ahmet Mahir, 1331: 31, 32)

“Rahman”, “Rahim”den daha belîğ/açık olup öteden beri önce “Rahim”i sonra “Rahman”ı zikretmek kural olarak daha uygun iken, Rahman’ın Rahim’den önce gelmesi dünya rahmetinin ahiret rahmetinden önce olmasından dolayıdır. Allah’tan başkası için “Rahman” nitelemesi yapılamaz. Zira Rahman’ın manası rahmette sonsuzluğa erişmiş hakiki nimet verici demektir. Bu manada Allah’tan başkası için kullanılamaz. Çünkü Allah’tan başkası gerçek anlamda nimet verici değildir, nimete aracıdır. Zira nimetlerin hakikati ve dış varlığı ve onları nimetlenene ulaştırma, faydalandırma gibi vasıtaların hepsi Cenab-ı Hakk’ın dilemesi ve yaratmasıyla olur, O’ndan başka kimse bunlara güç yetiremez. (Ahmet Mahir, 1331: 32)

Ahmet Mahir Efendi’ye göre besmelede Allah’ın üç esmasına işaret edilmesindeki hikmet şudur: “Rahmanî sırların arifi olan kimsenin, her işte yardım istenmeye layık olanın, dünyevî, uhrevî, küçük, büyük bütün nimetlerin vericisinin ve hakiki mabudun Allah olduğunu bilmesi, bütün varlığıyla O’na yönelmesi, iç huzurunu O’nun zikriyle bulması, yalnız O’ndan yardım dilemesi ve masivadan geçmesi gerekir.” (Ahmet Mahir, 1331: 34)

2.4.6. Hamd ve Şükür (Elhamdü lillâhi rabbi’l-âlemin)

Ahmet Mahir Efendi “Elhamdü lillâhi Rabbil âlemin” ayetinin tefsirine önce ayetin anlamını vererek başlar: *“Her hamd ve şükran bütün mevcudatı anbean terbiye ile kemalin zirvesine eriştiren, dünyada bulun müminlere, kâfirlere, asilere, ahirette ancak iman sahiplerine*

nimet verip ihsan eyleyen ve ceza gününün şanlı hâkimi bulunan kâinatın yaratıcısına mahsustur.” Bu ayette yer alan “hamd”, mahmud-ı kerimi (Allah’ı), özel faziletler (fezail-i mahsusa), geçişli faziletler (fevazıl-ı müteaddiye) ve kendisinden bilerek, isteyerek çıkan güzel haller üzerine övmektir. “Medh” ise övüleni, kendisinden isteyerek veya istemeyerek çıksın mutlaka güzel halleri üzerine övmektir. (Ahmet Mahir, 1331: 34) Ona göre hamd ile medh arasında umum ve husus bakımından da fark vardır. Yani hamd, medihten daha özel olduğundan bir kimsenin ilmi ve iyiliği övüldüğü halde güzelliğine hamd olunmaz, belki medh olunur. Bir kısım âlimler de bu iki kavram arasında herhangi bir farklılığın olmadığını haber verir. (Ahmet Mahir, 1331: 35)

Ahmet Mahir Efendi daha sonra hamd kavramıyla yakından ilgisi bulunan “şükür” kavramını ele alır ve hamd ile arasındaki farkı şu şekilde izah eder: Şükür nimete sözle, fiille ve inançla karşılık vermektir. (Ahmet Mahir, 1331: 35) Şükür kelimesi gerek hamdden, gerekse medihten çıkış yeri bakımından daha geniş ve ilgileri bakımından daha özeldir. Çünkü çıkış yeri dil ve vicdandır, sebebi nimet ve ihsandır. Şükürün şubelerinden biri olan hamd dil ile yapıldığından dolayı gelen nimeti açıkça belirtir. Bu yüzden hamd, nimetin gerçekleştiğini daha fazla gösterdiğinden şükranın başı ve umdesi olmuş, “elhamdülillah” denilmiş, “eşşükrü lillah” denilmemiştir. Ahmet Mahir Efendi bu hususta Hz. Peygamber’den şu hadisi nakleder: Peygamber Efendimiz: “*Hamd şükürün başıdır. Cenab-ı Hakk’a hamd etmeyen kimse O’na şükretmiş olmaz.*” buyurmuştur. (Ahmet Mahir, 1331: 36)

Hamdin zıddı “zem/kınama”, “şükran”ın zıddı ise “küfran”dır. “El-Hamd” kelimesinde “lam” tarif için olup her bir kimsenin, hakikatinin ne olduğunu bildiği hamde işarettir. Yahut hakikatte hamdin hepsi Allah’a mahsus olduğundan istiğrak içindir. Zira varlık alanında bir hayır yoktur ki onun, vasıta ve vasıtasız yaratıcısı ve vericisi Allah olmasın. Nitekim Allah Teâlâ; “*Size ulaşan her nimet Allah’tandır.*” (Nahl, 16/53) buyurmuştur. “Elhamdülillah” sözünde aynı zamanda Cenab-ı Hakk’ın Hay, Kadîr, Mürid, Alîm olduğuna işaret vardır. Zira bu sıfatlarla muttasıf olmayan zat, hamd ve senaya müstahak olamaz. (Ahmet Mahir, 1331: 36)

2.4.5. Âlemlerin Rabbi (Rabbi’l-âlemin)

Ahmet Mahir Efendi bu ayetin tefsirine de önce ayette geçen kelimelerin tahlillerini yaparak başlar. Ona göre “Rab” kelimesi aslında bir şeyi tedricen kemaline erdirmeye demek olan “terbiye” anlamında mastardır. Bu nedenle âlemin terbiye edicisi olan Cenâb-ı Hak terbiye ile vasıflanmış ve mübalağa için “Rab” olarak nitelendirilmiştir. Ona göre bazı müfessirler “Rab” kelimesinin sıfat olduğunu söylemişlerdir. Aslında böyle mastar veya sıfat olduktan sonra malik olduğu şeyi koruyup terbiye edeceğinden malike de “Rab” denilmiştir. “Rab” âlemlerin rabbinden başkasına denilmez. (Ahmet Mahir, 1331: 37)

Ahmet Mahir Efendi daha sonra ayette geçen “âlem” kelimesini açıklar ve bu konudaki farklı görüşleri dile getirir. Ona göre âlem, yaratıcının kendisiyle bilindiği şeyin ismidir. O da Allah’tan başka bütün cevherler ve arazlardır. Cevher ve araz olan masıvanın tümü mümkündür. Varlığı zorunlu olan (vâcib) bir müessire muhtaç olmak suretiyle “Vâcib’ül-vücuda” delalet ettiğinden âlemdir. Âlem böyle cins ismi olduğu halde çoğul olarak söylenmesi çeşitli cinslerden en alttakileri de içine almak hikmetine dayanır. Bu çeşitli cinsler içinden akıllılar diğerlerine üstün sayıldığından akıllı olanların diğer vasıfları gibi iki harfle (ya ve nûn) çoğul yapılmış ve âlemler anlamında “âlemin” denilmiştir. Bir kısım âlimler âlem kelimesinin meleklerden, insan ve cinden ilim sahiplerine verilen isim olduğu, bunlardan başkasına verilmesinin uyma ve uydurma yoluyla olacağı (alâ sebili’l-istitba’) görüşündedirler. (Ahmet Mahir, 1331: 37)

Ahmet Mahir Efendi'ye göre, Allah Teâlâ'nın kendisini "Rabbü'l-âlemin" şeklinde vasfetmesi, yaratılmışların bir yaratıcıya muhtaç olduğuna ve varlığını sürdürmesinde de bir devam ettiriciye ihtiyaç bulunduğuna işaret eder. Zira ona göre hiçbir eser müessirsiz meydana gelmediğinden, yaratıkların bir yaratıcıya muhtaç bulunduğuna şüphe yoktur. Bir şey varsa onda elbette bir var edici aramak zarureti vardır ki, o da varlığı zatından olan Allah'tır. Buna göre her mümkün, var olmak için bir mercie muhtaçtır. Devir ve teselsül ise batıldır. Gerek sonradan gerek imkân yoluyla mevcut olan âlemlerin bir yaratıcıya ihtiyacı sabit olduktan sonra varlığının devam etmesinde de bir baki kılıcıya muhtaçtır. (Ahmet Mahir, 1331: 38)

2.4.6. Din Gününün Sahibi (Mâliki yevmi'd-dîn)

Ahmet Mahir Efendi, Fâtiha suresinde besmeleden sonra "Rahman" ve Rahim" kelimelerinin hamdi hak etmeye sebep olması için ikinci kez tekrarlandığını belirtir. O daha sonra "Mâlik" kelimesindeki okuyuş farklılıklarına ve buna göre kelimeye yüklenen anlamlara işaret eder: "Kıraat imamlarından Âsım, Kisaî ve Ya'kub bu kelimeyi "Mâlik" şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuşu İnfitar suresinin 19. ayetinde geçen "temlikü" kelimesi de destekler. Buna göre ayette ahirette hiç kimsenin diğerinin faydasına olacak bir şeye mâlik olamayacağı, emrin ve geçerli iradenin o günde ancak Allah'a mahsus olduğu açıklanmaktadır. Diğer kıraat imamları ise bu kelimeyi ceza gününün padişahı manasına "Melik" şeklinde okumuşlardır. Bu kıraat Haremeyn halkının kıraati olduğundan ve "Bugün mülk ve saltanat kimindir?" anlamındaki Mümin suresinin 16. ayetine uymasından dolayı bir kısım âlimlerin tercih ettiği bir okuyuştur. "Mâlik" aynı zamanda memleketinde dilediği gibi tasarruf eden mülkte ve melikin idaresi altında bulunan memurlar üzerinde emir ve yasaklamayla tasarruf eden ve hükümdar manasına 'mülk'ten türemiş bir kelimedir. "Meleke" şeklinde de okunmuştur. (Ahmet Mahir, 1331: 39)

"Yevmi'd-dîn" kelimesi "Ceza günü" anlamına gelmektedir. Hâlid bin Nefil'in "Kemâ tedînü tûdânü-Ettiğın gibi cezalandırılırsın" manasında olan meşhur meseli de "ibadet" ve "millet" manasına gelmeyip ceza anlamında olan "dîn" kelimesinden alınmıştır. (Ahmet Mahir, 1331: 40) "Mâliki yevmi'd-dîn"ın manası "Allah din gününde bütün işlere ve hâllere mâlik oldu." demektir. Nitekim "Cennettekiler seslendiler." (A'raf, 7/44) ifadesinde olduğu gibi gelecekte olacak bir şey geçmişte olmuş gibi beyan edilmiş, cennet ehlinin cehennemdekilere seslenmeleri gelecekte olacağı açık iken gerçek olduğundan, geçmişte olmuş gibi ifade buyurulmuştur. (Ahmet Mahir, 1331: 40)

Ahmet Mahir Efendi bazı âlimlerin din kelimesine "şeriat", bazılarının ise "taat" anlamı verdiklerini belirtir. Bu iki manaya göre "mâliki yevmi'd-dîn" din cezasının gününün mâliki demek olur. Cenâb-ı Hak bütün günlerde bütün işlerin mâliki olduğu halde mâlik sözünün o güne izafe edilmesi, ceza gününü diğer günlerden şerefli saydığını ya da o dehşetli günü tazim eylediğini veya melikler meliki olan Hak Teâlâ'nın o büyük günde emir ve tasarruf edeceğini bildirmek içindir. (Ahmet Mahir, 1331: 41)

Bu surenin başında belirtilen hamd ve şükür her anda, her dilde övülen Cenab-ı Hakk'ı bütün mevcudatın yaratıcısı, bütün âlemlere hayat verip yetiştiricisi ve onların zahir ve batın, şimdiki ve gelecekteki bütün nimetleriyle nimetlendiricisi, mükâfat ve ceza vakti olan hesap gününde işlerin mâliki olmak gibi vasıfların sebep ve hikmetini göstermesi bakımından, Hak Teâlâ'nın hamd ve senaya herhalde layık olup O'ndan başka övülmeyi hak etmiş hiç kimse olmadığını belirtmek ve bu sıfatlara sahip olamayanların, değil mabud olmaya, övülmeye bile ehil olmayacağına işaret içindir ki, insanlara ve cinlere rızık veren Cenab-ı Hakk'ın mabud ve yardım edici olduğuna da burhan olsun. Cenab-ı Hakk'ı övmeyi gerektiren bu vasıfların her birinin

sağladığı faydalar zikredilerek ayrıntılı bir şekilde belli edilmiş olur. (Ahmet Mahir, 1331: 42) Bu vasıfların ilki, âlemlerin rabbi olmak bütün nimetlerin aslı ve esası olan icad ve ona bağlı terbiye ile ilgili olup hamd ü senayı gerektiren bu yaratma ve eğitmeyi bildirmek içindir. İkinci ve üçüncü vasıf yani Rahman ve Rahîm, bu icad ve terbiye nimetinde Cenab-ı Hakk'ın fail-i muhtar, üstün ve bağışlayıcı bir terbiye edici olduğunu ve bu sebeple hamd ve şükürü bizzat hak ettiğini göstermek içindir. Dördüncü vasıf yani mâlik-i yevmi'd-din, hamd ve senanın Cenab-ı Hakka mahsus olduğunu zira ceza gününe malik olmanın ortaklıkla kabil olmadığını bildirir. (Ahmet Mahir, 1331: 42)

2.4.7. Sadece Sana İbadet Eder ve Yalnız Senden Yardım İsteriz (İyyâke na'büdü ve iyyâke nestâin)

Ahmet Mahir Efendi, Fâtiha suresinde “İyyâke na'büdü” ayetine kadar geçen ayetlerde Cenab-ı Hakk'ın ne gibi yüce vasıflarla ve hangi hikmete mebni böyle vasıflandırıldığının anlatıldığını belirtir. Bu ayetlerden sonra ise artık gaybtan hitaba geçilmiştir: “Ey yüce ve kutsal, şanı bu büyük vasıflarla yüksek olan Allah, biz ancak senin yüce zatını diğer herkesten ve her şeyden ibadet etmek ve yardım istemekle ayırıp yüceltiriz ve ibadet etmeyi ve yardım istemeyi yalnızca sana mahsus kılarız. Senden başka hiçbir kimseye de kulluk etmeyiz ve kimseden de yardım istemeyiz.” Ahmet Mahir Efendi'ye göre gaybtan hitaba geçmenin faydası; hitabın ibadet etme ve yardım istemenin sadece hakiki mabud olan Allah'a mahsus kılınmasını göstermek, burhandan ayana yükselmek ve gayb gizliliğinden görüş alanına intikal etmek içindir.

Ahmet Mahir Efendi bu ayetin iş'ari olarak da şu şekilde izahını yapar: “Elhamdülillah'tan iyyâke na'büdü'ye kadar olan sözler ilâhî isim ve sıfatları içine almaktadır. Bunun için de Hak yolcusu olan arifin esma-ı hüsnayı zikretmesi, bu ayetleri afak ve enfüste (âlemde ve kendisinde) tefekkür etmesi, Allah'ın sıfatları üzerinde düşünmesi, ahadiyet şanınin büyüklüğü ve birliğinin en büyük delilini bulması gibi hallerin başlangıçları üzerine dayanır. Daha sonra “İyyâke na'büdü ve iyyâke nestâin” ayeti ile bu arifin seyr-i sülûkunun sonu olan vuslat deryasına dalmak, keşif ve müşahede sahiplerinden olmak ve böylelikle izzet perdelerinin kalkmasıyla Hak cemalini aşikâr olarak görüp sözle hacetini arz edip dua etmek gibi seyr-i ilallah âlemlerinin bildirilmesi gelir: Yarabbi bizi sen ayn'ül-ayana ulaşmış arifler zümresinden kıl, yalnız ilâhî eserleri dinleyen gafillerden kılma.” (Ahmet Mahir, 1331: 43)

Ahmet Mahir Efendi daha sonra ayette yer alan “na'büdü” kelimesini tahlil eder ve bu kavramın “ibadet” kelimesinden geldiğini söyler. İbadet, boyun eğmenin/mahfiyet ve tevazunun en son halidir. “Muabbed” kelimesi de ibadet eden anlamında olup vezin ve mana olarak “müzellel” yani zelilleşen, hakirleşen demektir. İbadet huzurunun yani mahfiyetin sonu demek olduğundan şeriatta ancak Cenab-ı Hak için boyun eğmekte kullanılır. Ahmet Mahir Efendi aynı ayette geçen diğer bir kavram olan “istiâne” kelimesini tahlil eder. Bu kelime yardım istemek anlamına gelir. Ona göre bu ayette “nestâin-yardım isteriz” fiilinin mefulü (yüklemi) belirtilmediğinden bütün işlerde veya ibadet yapmakta yardım istemeyi içine alır. Ahmet Mahir Efendi daha sonra bu kelimedeki niçin “biz” şeklinde çoğula nisbetle bir kullanım olduğunu da açıklar.

Ayette yer alan gerek “na'büdü” gerek “nestâin” fiillerindeki “biz” zamiri sureyi okuyan kimse ile hafaza meleklerine ve cemaatle kılınan namazlarda cemaate katılanlara döner. Veyahut okuyan kişi ile diğer tevhid ehlini ifade eder. Birinci tekil şahıs kipiyle değil de çoğul şekilde kullanılması; okuyan için, ibadetinin diğer müminlerin ibadetine eklenmesi, ihtiyaçlarının diğer namaz kılanların ihtiyaçlarına katılması, cemaat bereketiyle ibadetinin kabul edilmesi, hacet

**Uluslararası Sosyal Bilimler
ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu**

*International Symposium on Social Sciences
and Educational Sciences*

dualarının icabet hedefine ulaşması ümidine ve ricasına dayanır. Bu hikmetten ötürü farz namazlarını cemaatle kılmak müekked sünnet kabul edilmiştir. (Ahmet Mahir, 1331: 45, 46)

Ahmet Mahir Efendi “ıyyâke na’büdü ve ıyyâke nesteîn”de meful olan “ıyyâke”nin “na’büdü” ve “nesteîn”den önce getirilmesinin sebeplerini beş ayrı maddede ele alır: Birincisi saygı gösterilmeye layık olan Cenab-ı Hakk’ı ilk önce anmak bu saygının bir gereğidir. İkincisi okuyana nispetle en yüce maksat ancak Allah’ın zatı olduğundan kişinin, kalbine, diline onun zikrinden başka bir şey getirmemesi kulluk ve muhabbetinin bir gereğidir. Burada da buna dikkat çekilmiştir. Üçüncüsü Allah’a olan ibadetin önemine vurgu yapılması ve sadece ondan yardım istenilmesini belirtmek içindir. Dördüncüsü bu tertip varlık düzenine de uygundur. Zira kâinatın varlığının başlangıcı olan Allah Teâla’yı öncelikle zikretmek en uygun olandır. Beşincisi ise ibadet eden kimsenin önce Allah’ı zikretmesi, daha sonra ibadete yönelmesi gerekeceğine işaret eder. Kulun yaptığı ibadet Allah’a vuslat vesilesidir. Zira bir arifin Hakk’a vuslat etmesi ancak Allah’ı tefekkürde kendinden geçip hayret denizine dalmakla ve masivadan geçmekle gerçekleşir. Hatta kendini kaybetmesi o dereceye varır ki nefsinin ve nefsinin hallerinden bir şeyi aklına getiremez. O her hâlükârda Hakk’ı tefekkür eder. (Ahmet Mahir, 1331: 46, 47)

Ayette “ıyyâke na’büdü” buyrulduktan sonra yalnız “nesteîn” ile yetinilmeyip tekrar “ıyyâke” zamirinin zikredilmesi Cenâb-ı Hak’tan başka yardım edicinin olmadığını özellikle belirtmek içindir. Allah’ın yardımı olmaksızın ibadet etmek mümkün olmadığı halde ibadetin yani “na’büdü”nün “nesteîn”den önce zikredilmesi, “yardım istemenin” sona alınması, ayetlerin sonlarının birbirine uygun olması içindir. Ayrıca kişinin yaptığı ibadetine güvenip övünerek kendisine nispet etme vehmi doğurmaması için “ıyyâke na’büdü”nün ardından hemen “ıyyake nesteîn” gelmiştir ki, ibadetin de ancak Hakk’ın yardımıyla kolaylaşıp başarılabilecek işlerden olduğu anlaşılın. (Ahmet Mahir, 1331: 49)

2.4.8. Sırat-ı Müstakim ve Hidayet (İhdinessırata’l-müstakîm)

Ahmet Mahir Efendi bu ayetin tefsirine önce “*Yarabbi bizi Sen doğru yoluna hidayet eyle.*” şeklinde anlam vererek başlar. Ona göre bu ayet, bir önceki ayette geçen “nesteîn” (senden yardım isteriz) ile talep edilen yardımı açıklar. Sanki Allah Teâlâ kullarına hitaben “Size nasıl yardım edeyim?” buyuruyor. Onlar da cevap olarak; “Ya Rab bizi sen tarik-i müstakime/doğru yola ilet.” diyorlar. Ayrıca bu ayet bir önceki ayetten bağımsız olarak insanın istekleri içerisinde en yüce maksadın en sağlam yola iletilmek olduğunu belirtmektedir. (Ahmet Mahir, 1331: 50)

Ahmet Mahir Efendi daha sonra ayette zikredilen “hidayet” kavramı üzerinde genişçe durur ve farklı anlamlarına işaret eder. Kelime olarak hidayet, yol göstermektir. Bu yüzden hidayet ancak hayırda, iyilikte kullanılır. “*Cehennem yoluna hidayet olunurlar.*” (Saffat, 37/23) mealindeki ayette bu kelime “istihza” manasına kullanılmıştır. Çünkü meleklerle, kâfirleri cehennem yoluna hidayet (sürmeyi) etmelerini emretmek, hayra hidayet değildir. (Ahmet Mahir, 1331: 50)

Ahmet Mahir Efendi daha sonra hidayet kavramına yüklenen anlamları maddeler halinde şu şekilde sıralar: Bunların ilki Allah Teâlâ’nın insana kendisiyle dünya ve ahiret işlerine hidayet bulmaya güç yetirdiği akıl ve his kuvvetini, batınî özellikleri ihsan etmesidir. İkincisi hak ile batılı, iyi ile kötüyü ayıran aklı delilleri göstermesidir. Üçüncüsü peygamberler gönderip kitaplar indirerek hidayet etmesidir. Dördüncüsü ise kulların kalplerine vahiy, ilham ve sadık rüya ile sırları ve hakikatleri açması ve onlara eşyanın hakikatini göstermesidir. Bu kısım hidayete ancak peygamberler ve veliler erişir. (Ahmet Mahir, 1331: 51)

Ahmet Mahir Efendi'ye göre ister namazda, isterse namazın dışında dua maksadıyla samimiyetle Fâtiha suresi okunduğunda, Allah mümine yukarıda zikredilen hidayet çeşitlerini ihsan eder. Böylece kul, kendisine verilmiş olan hidayet sayesinde yüksek manevi derecelere ulaşır. Su hâlde ârif-i billah vâsıl-ı ilallah olan irfan ehli bir sâlik, “İhdine’s-sirata’l-müstakim” dediğinde bu sözle seyr-ü sülûk derecelerinin en sonuna, yani Allah’a vuslat eden salıkların başlangıç mertebesi olan seyr-i fillah âlemlerinin yoluna hidayeti diler. O bu ifadesiyle “Yarabbi, beşeri hallerimizin bizi perdeleyen karanlıklarından ve benliğimiz kaplayan perdelerden bizi arındır ki, kutsiyet nurunla aydınlanalım ve böylece senin vahdaniyetinin tecillerine mazhar olarak seni kendi nurunla görelim.” demek ister. (Ahmet Mahir, 1331: 52-53) Ahmet Mahir Efendi daha sonra “sırat” kelimesinin okuyuşuyla ilgili farklı kıraat imamlarından nakiller yapar. Ona göre “müstakim”, müstevi yani düz/doğru demektir. Sırat-ı müstakim mutlak hak yolu manasına gelir.(Ahmet Mahir, 1331: 53)

2.4.9. Kendilerine Nimet Verilenlerin Yolu (Sıratallazîne en’amte aleyhim)

Ahmet Mahir Efendi ayete şu şekilde anlam verir: “Kendilerine nimet verip ihsan ettiğın kullarının sırat-ı müstakimi olan yoluna hidayet et.” Ayette geçen “sırat” kelimesi önceki ayetteki “sırat” ile aynı anlamda kullanılarak tekrarlanmıştır. Bu aynı zamanda kâmil Müslümanın yolunun istikamet üzere olduğunu da belirtmektedir. Çünkü istikamet üzere olan yolun ancak müminlerin yolu olduğunda hiçbir tereddüt yoktur. Müfessirlerden bir kısmı nimet verilenlerin peygamberler olduğunu, bazıları da kitapları bozulup şeriatları kaldırılmazdan önceki Hz. Musa ve Hz. İsa’nın ümmeti olduğunu söylemişlerdir. (Ahmet Mahir, 1331: 54)

Ahmet Mahir Efendi'ye göre nimet aslında insanın lezzet duyacağı bir haldir. Allah’ın ihsan etmiş olduğu ilâhi nimetler sayılamayacak kadar çoktur. (İbrâhîm, 4/34) Bu nimetler dünyevi olabileceği gibi aynı zamanda uhrevidir. Dünya nimetleri de vehbî yani Allah vergisi ya da kesbî yani kazanılmış olmak üzere iki kısımdır. Allah’ın insana ihsan etmiş olduğu nimetler, akıl, düşünce, anlayış gibi ruhani olabileceği gibi, sağlık, uzuvların eksiksiz olarak verilmesi gibi cismani de olabilir. Kişinin kendisini her türlü nefsanî kötülüklerden temizleyerek güzel ahlak sahibi olması, hayır işlerine yönelmesi kesbî olarak elde edeceği bir nimettir. Beşer olarak kulun işlediği günahların Allah tarafından affedilmesi, Hakk’ın rızasının kazanılması, cennette ihsan edilecek olan sonsuz nimetler kişiye verilmiş olan uhrevî nimetlerdir. (Ahmet Mahir, 1331: 53, 54)

2.4.10. Gazap Edilenlerin ve Sapmışların Yoluna Değil (Ğayri’l-ma’dûbi aleyhim vele’d-dâlfîn)

Ayete, “Kendilerine gazap olunmamış ve dalâlete düşmemiş olan nimetlendirilenlerin sıratına bizi hidayet et.” şeklinde anlam veren Ahmet Mahir Efendi tefsire ayette geçen “gadab” kelimesini açıklayarak başlar. Gazap infial, öfkelenme demekse de Allah için kullanıldığında gazabın son haddi olan azap anlamına gelir. Cenab-ı Hakk’ın gazabı, O’nun azabıdır. Ayette geçen “dalâl”, kasten veya yanlışlıkla doğru yoldan sapmadır. “Dalâl” için çok çeşitli mertebeler vardır. Bunun en alt derecesi “zelle” en üst mertebesi ise “küfür” olup bunların arasında çok fark vardır. Ahmet Mahir Efendi'ye göre bilerek, isteyerek, kasten sapma olan dalâlin azabı gerektirdiğine şüphe yoktur. Yanlışlıkla yoldan sapanlar için de “dalâl” kelimesi kullanılır. Ancak bu kişi daha sonra bu yanlışından vazgeçerse mazur sayılabilir. Şu halde yanlışlıkla Hak yolundan sapmanın “dalâl”den sayılması ya o yanlışlığın dalâlete sebep olan işlerden olması veya nefsi bakımdandır. Zira günahlar zehir gibidir, yenmesi her ne kadar yanlışlıkla olsa da yine öldürücüdür. Şu kadar ki Allah Teâlâ rahmet eyleyip lütfederek günahları affedeceğini

beyan etmektedir. (Bakara, 2/286) Kerim olan sözünden dönmez; Allah kerimdir. (Ahmet Mahir, 1331: 56, 57)

Bazı müfessirler “gazaba uğrayanlar” ile kastedilenin haklarında “*Allah kimlere lânet etmiş ve gazabına uğratmışsa...*” (Maide, 5/60) ayetinden dolayı Yahudiler, “dalâlete düşenler”den maksadın da “*Daha önce sapmış ve çoklarını da saptırmış doğru yoldan ayrılan kavmin heveslerine uyma*” (Maide, 5/77) ayetinde geçen Hristiyanlar olduğunu söylemişlerdir. (Taberi, 2000: 192; Razi, 1420: 1, 256) Bu anlam Hz. Peygamber’den hadis olarak da nakledilmiştir. (İbn Hanbel, 1995: 5, 33) Yahudilerin, müminlere her kavimden daha fazla düşman olmaları, Tevrat’ı tahrif edip bozmaları ve birçok peygamberi öldürüp şehit etmeleri yüzünden gazaba ve lânete uğradıkları Kur’ân-ı Kerîm’de zikredilmektedir. (Maide, 5/60) Öte yandan Hz. İsa’nın diğer peygamberler gibi İsrail Oğullarına gönderilmiş bir peygamber olduğunda şüphe yok iken, Hristiyanlar onu ilâhlaştırmak suretiyle hem sapmaları hem de yeryüzündeki pek çok insanı saptırmaları sebebiyle dalâlete düşmüşlerdir. (Ahmet Mahir, 1331: 59, 60)

Ahmet Mahir Efendi, gazaba uğrayan kimselerin günahkârlar, dalâlete düşenlerin ise Allah’ı tanımayanlar olduğuna dair görüşü zikrettikten sonra bunun da bir yorum olduğunu belirtir. Çünkü kendilerine nimet verilenler, Allah’a iman edenler ve hükümlerine bilerek uyanlar, hayır ve iyilik için çalışanlardır. Bu anlama göre nimetten yoksun olanlar ise, kendilerine verilen akılla bunun gereği olan amelleri yerine getirmeyenlerdir. Amelsiz kimse de günahkârdır ve gazaba uğramıştır. Çünkü emredilen şeyi yapmamak fasıklıktır. Nitekim Allah Teâlâ, Kur’an-ı Kerim’de (Nisa, 4/93) kasten bir mümini öldüren kimsenin cezasının uzun süre cehennemde kalmak olduğunu ve o kimseye gazap ve lânet edeceğini ve onun için büyük azap hazırladığını beyan ediyor. İnsan öldürmenin büyük günah olduğunu bildiği halde bir kimseyi öldürmeye kalkışmak Allah’ın emrine uymamaktır. Dolayısıyla ilahi emri dinlemeyen bu kimsenin yaptığı davranış açıkça fasıklıktır. (Ahmet Mahir, 1331: 61)

2.4.11. Âmin Kelimesi

Ahmet Mahir Efendi tefsirin sonunda “âmin” kelimesinin hangi anlama geldiğini, mezhep imamlarının ve âlimlerin konuyla ilgili görüşlerini ayrıntılı olarak ele alır. Ona göre “âmin” icabet talebini gösteren bir sözdür ve fiile konu olmak bakımından “istecib” fiilinin ismidir. “Yarabbi sen kabul et!” demektir. Fâtîha’nın “âmin” ifadesiyle bitirilmesi, Hz. Peygamber’in “Cebrail (a.s.) bana, Fâtihatü’l-kitabı bitirmem esnasında âmin demeyi öğretti.” sözü sebebiyle sünnettir. Ebu Hanife’ye göre “âmin” gizli okunur. İmam Şafii ise Hz. Peygamber’den, sesini yükselttiğiyle ilgili gelen rivayet sebebiyle onu açıktan okumuştur (Ahmet Mahir, 1331: 62).

SONUÇ

Osmanlı’nın son dönemlerinde Kastamonu’nun yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden birisi hiç şüphesiz Ahmet Mahir Efendi’dir. O, hem tasavvufî kişiliği hem tefsir, şiir, kelim, edebiyat gibi ilimlere vukufiyeti hem de siyasetçi kimliğiyle toplumda temayüz etmiş önemli şahsiyetlerden biridir. Uzun diyebileceğimiz bir süre Kastamonu’yu temsilen hem İkinci Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte Meclis-i Mebusan’da, hem de yeni devletin kuruluşuyla birinci ve ikinci mecliste milletvekili sıfatıyla görev yapmış olsa da o, daha çok ilim adamlığı sıfatıyla ön plana çıkmıştır. Ahmet Mahir Efendi, siyaseten oldukça hareketli olan bu dönemlerde dahi ilmî çalışmalarını sürdürmüş, bu süreçte tefsir alanındaki eserlerinin yanı sıra, “Hikem” gibi bir tasavvuf klasiğini şerh etmiştir. Tefsir alanında telif etmiş olduğu iki eserinden biri olan ve

**Uluslararası Sosyal Bilimler
ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu**

*International Symposium on Social Sciences
and Educational Sciences*

tebliğimizde geniş bir şekilde ele aldığımız *el-Fâtiha fî Tefsiri'l-Fâtiha* isimli küçük risalesi de onun tefsir ilminin inceliklerine ne kadar hakim olduğunu göstermektedir. Onun, Kur'an'ın tamamını içine alan bir tefsir çalışmasına başladığı ne yazık ki buna ömrünün vefa etmediği de bilinmektedir.

Müellifimiz Ahmet Mahir Efendi, Osmalı'da yaygın olarak yapılagelen kısa sureleri tefsir etme geleneğine yazmış olduğu bu küçük Fâtiha suresi tefsiriyle katkı sağlamıştır. Bu küçük risale büyük oranda bir dirayet tefsiri olmakla birlikte hem rivayet hem de işari tefsirin özelliklerini de içinde barındırmaktadır. Müellifin, eserin girişinde ele aldığı tefsir usulüne dair özlü bilgiler, ayetlere getirdiği izahlar, özellikle sarf ve nahiv tahlilleri yaparken şiire olan aşinalığı onun bu alanda da mahir olduğunun bir göstergesidir.

Ahmet Mahir Efendi, Fâtiha suresinde geçen hamd, şükür, rahman, rahim, âlem, hidayet, dalâlet, rubûbiyyet, sırat, dîn, mâlik vb. kelimeleri etimolojik olarak tahlil ederek, gerektiğinde Arap şiiriyle de destekleyerek geniş bir şekilde izah etmiştir. Özellikle ayetlerin tefsirinde yer yer bir mutasavvıf olarak iş'ari tefsir olarak nitelendirebileceğimiz izahlarda bulunmuştur. Ahmet Mahir Efendi ayetlerin izahında yeri geldikçe yine ayetlere atıfta bulunmuş, bunun yanında tefsirinde hadislere de yer vermiştir. Eserinde bazen isim vererek bazen de isimsiz pek çok kaynağa atıfta bulunan Ahmet Mahir Efendi, yeri geldiğinde kendi görüşlerini de dile getirmiştir. Yeri geldikçe ayetlerdeki kıraat farklılıklarına değinmiş, yer yer ayetlerdeki edebi sanatlarla işaret etmiştir. Ayrıca fihri hükümlere de temas etmiştir. Bu çalışma ile daha çok tasavvufi kişiliği ile ön plana çıkan Ahmet Mahir Efendi'nin, aynı zamanda Kur'an tefsiri konusunda da maharetli olduğu gösterilmeye çalışılmıştır.

Anadolu'nun nice illerinde yaşadığı döneme ilmî kişiliğiyle damga vurmuş ve eserleriyle tanıtılmayı bekleyen onlarca âlimin varlığı bilinen bir hakikattir. Bize düşen bu değerlerimizi toplumla buluşturarak ilim ve kültür tarihimize kazandırmak ve haklarını teslim edebilmektir.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Abay, M. (1999). "Osmanlı Döneminde Yazılan Tefsirle İlgili Eserler Bibliyografyası". *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 249-303.
- Abdulkadiroğlu, A. (1989). "Ahmet Mahir Efendi Ballıklızade", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi içinde* (1. Baskı. Cilt: 2, s. 98). Türkiye Diyanet Vakfı.
- Abul, L. L. (2020). *Bir Mutasavvıfın Siyasi Hatıraları*. Büyüyen Ay.
- Beyzâvî, N. (1418). *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil*. Muhammed Abdurrahmân el-Mar aşlı(Thk). Dâru İhyâi't-Turâsi'l- 'Arabî.
- Bezzâr, E. (1409). *Müsned*. Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân & Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem.
- Birinci, A. (2008). *Üsküdar'a Kadar Kastamonu*. Yapı Kredi.
- Buhârî, M. (1422/2001). *el-Câmiu's-sahîh*. M Z. b. Nâsır, (Thk.). Dâru Tavkı'n-Necât.
- Cerrahoğlu, İ. (1971). *Tefsir Usulü*. Ankara Üniversitesi.
- Çiçek, M. & Yılmaz, E. (2018). Celâleddîn Ed-Devvânî ve Fâtiha Sûresi Tefsiri. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi - Journal of Divinity Faculty of Hitit University* 18/35 (Haziran-June 2018): 1-22.

**Uluslararası Sosyal Bilimler
ve Eğitim Bilimleri Sempozyumu**

*International Symposium on Social Sciences
and Educational Sciences*

- Çiftçi, F. (1995). *Kastamonu Camileri Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserleri*. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Demir, Z. (1987). *İstanbul Kütüphanelerinde Mevcut Matbu ve Yazma Fâtiha Tefsirleri*.
Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
-(2006). *XIII-XVI. y.y. Arası Osmanlı Müfessirleri*. Ensar Neşriyat.
- Demircioğlu, M.Z. (1957). *Kastamonu Evliyalari*. Doğru Söz Matbaası.
- Görgülü, F. (2005). *Ebu'l-Hasen el-Eş'ari ve Kur'an'ı Yorumlama Yöntemi*. Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İbn Hanbel, A. (1995). *el-Müsned*. A. M. Şâkir, (Thk). Kahire: Dâru'l-Hadîs.
- İbn Hibbân, E. (1414). *Sahîhu İbn Hibbân*. Şuayb el-Arnaut, (thk.). Müessesetu'r-Risâle.
- İbn Mâce, M. (2009). *es-Sünen*. Ş. el-Arnâvût vd., (Thk.). Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye.
- Karaca, Hüseyin. (2006). *Ahmed Mahir Efendi'nin el-Muhkem fi Şerhi'l-Hikem Adlı Eseri (İlk 100 Sayfa)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kâtip Çelebi, M. A. (1941). *Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Funûn*. Maarif Matbaası.
- Zerkânî, M. A. (1996). *Menâhilü'l-İrfân fi 'Ulûmi'l-Kur'an*. Dâru'l-Fikr.
- Levent, L. (2012). *Ahmet Mahir Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Tasvuf Anlayışı*. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Maden, Ş. (2019). Öne Çıkan Konuları İtibariyle Osmanlı Dönemi Fâtiha Suresi Tefsir Literatürü. Fuat Aydın ve diğer. (Ed), *Osmanlı Düşüncesi kaynakları ve Tartışma Konuları içinde*. Mahya.
- Mahir Efendi, A. (1316). *Hutbe Mecmuası*.
-(1323). *el-Muhkem fi Şerhi'l-Hikem*.
-(1328). *Mucizat-ı Kur'aniyye*. Ahmed İhsan ve Şürekâsı Matbaası.
-(1331). *el-Fâtiha fi Tefsiri'l-Fâtiha*. Hukuk Matbaası.
- Müslim b. el-Haccac. (ty.). *el-Câmiu's-sahîh*. M. F. Abdülbaki, (Thk.).Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Önemli, T. (1989). *El-Muhkem fi Şerhi'l-Hikem Kitabında Geçen Dini, Tasavvufî, Harsi İstilah ve Tabirler Konusunda Bir Lügat Denemesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Râzî, F. (1420). *Mefâtihu'l-ğayb*. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Suyûtî, C. A. (1996). *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'an*. Said el-Mendup, (thk.). Daru'l-Fikr.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed. (2000). *Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*. Ahmed Muhammed Şâkir, (nşr.). Müessesetu'r-Risâle.
- Zehebi, M. H. (1976). *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn*.
- Zerkeşi, B. (1988). *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'an*. Dâru'l-Fikr.